МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

„ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“
СВЕТИ НИКОЛЕ
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ФАКУЛТЕТ ЗА ПСИХОЛОГИЈА

Психологија на социјална заштита

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

ТЕМА: Малолетничка деликвенција и ресоцијализација: Компаративна анализа помеѓу

РС Македонија и Норвешка

Изработил

Наталија Апостолова

Бр. на индекс: М244013

Ментор

проф. д-р Слаѓана Анѓелкоска

Свети Николе, 2025

Краток извадок

Малолетничката деликвенција претставува сложен и мултидимензионален социјален феномен кој има длабоки импликации врз развојот на младата популација, функционирањето на институциите и стабилноста на заедницата. Иако постои во сите општества и низ сите историски епохи, нејзината природа и интензитет зависат од социјалните, економските, културните и институционалните контексти. Овој труд се фокусира на споредбена анализа на моделите за ресоцијализација на малолетни деликвенти во Македонија и Норвешка, со цел да се идентификуваат клучните сличности и разлики, како и да се предложат препораки за подобрување на македонскиот систем.

Истражувањето се темели на теоретска рамка која ги вклучува психолошките, социолошките и криминолошките теории за малолетничко однесување, како и на современите концепти на ресторативна правда и интеграција во заедницата. Методолошки, применети се анализа на документи, преглед на релевантна литература, компаративен метод и полуструктурирани интервјуа со стручни лица. Преку овој пристап се обезбедува систематско согледување на законската рамка, институционалните механизми и практичните програми во двете земји.

Наодите укажуваат дека Македонија се соочува со сериозни предизвици во областа на ресоцијализацијата: ограничени институционални капацитети, недостиг од финансиски средства, формализирана а не интегрирана меѓуинституционална соработка, како и висок степен на рецидивизам кај малолетниците. Норвешка, напротив, претставува успешен пример на систем кој го става младото лице во центарот на третманот, обезбедува индивидуализирани планови, активно ја вклучува семејната и локалната заедница и инвестира во превентивни програми уште во најраната возраст.

Преку компарацијата, трудот покажува дека клучната разлика меѓу двата модели лежи во филозофијата на пристапот: додека Македонија сè уште ја базира својата практика на казнено-корективни методи, Норвешка се потпира на психо-социјални и педагошки интервенции кои резултираат со значително пониска стапка на повторно сторување на кривични дела. Практичната вредност на ова истражување се огледа во можноста да се

идентификуваат добри практики кои можат да се адаптираат во македонски услови, како што се воспоставувањето на специјализирани отворени центри за млади, воведување задолжителна семејна терапија, јакнење на улогата на училиштата и невладиниот сектор, како и примена на мерки за ресторативна правда. Научниот придонес на трудот се состои во обезбедување на систематски компаративен преглед кој може да послужи како основа за идни истражувања и политики во областа на малолетничката правда.

Заклучокот е дека Македонија има потреба од стратегиско преориентирање на својот систем за ресоцијализација – од доминација на казнените мерки кон создавање на инклузивен, хуман и ефикасен систем кој ќе овозможи вистинска интеграција на младите во општеството. Само преку такви пристапи е можно да се намали малолетничката деликвенција, да се унапреди безбедноста на заедницата и да се обезбеди одржлив социјален развој.

Клучни зборови: мерки, правда, деликвенција, систем.

Abstract

Juvenile delinquency represents a complex and multidimensional social phenomenon with profound implications for the development of young people, the functioning of institutions, and the stability of society. Although it exists in all societies and throughout all historical periods, its nature and intensity depend largely on social, economic, cultural, and institutional contexts. This thesis focuses on a comparative analysis of juvenile delinquency rehabilitation models in North Macedonia and Norway, with the aim of identifying the key similarities and differences and providing recommendations for improving the Macedonian system.

The research is grounded in a theoretical framework that incorporates psychological, sociological, and criminological theories of juvenile behavior, as well as contemporary concepts of restorative justice and community integration. Methodologically, it employs document analysis, literature review, comparative methods, and semi-structured interviews with professionals in the field. This approach provides a systematic overview of the legal framework, institutional mechanisms, and practical programs in both countries.

The findings indicate that North Macedonia faces serious challenges in the field of juvenile rehabilitation: limited institutional capacities, lack of financial resources, formal rather than integrated inter-institutional cooperation, and high rates of recidivism among minors. Norway, on the other hand, stands as a successful example of a system that places the young individual at the center of treatment, ensures personalized rehabilitation plans, actively involves the family and the local community, and invests heavily in preventive programs from early childhood.

Through comparison, the study shows that the fundamental difference between the two models lies in their philosophy of approach: while North Macedonia still relies predominantly on punitive and corrective methods, Norway is based on psycho-social and educational interventions, resulting in significantly lower rates of reoffending.

The practical significance of this research lies in identifying good practices that could be adapted to Macedonian conditions, such as the establishment of specialized open centers for juveniles, the introduction of mandatory family therapy, strengthening the role of schools and NGOs, and the

implementation of restorative justice measures. The scientific contribution of this thesis is the provision of a systematic comparative overview that can serve as a basis for future research and policymaking in the field of juvenile justice.

The conclusion is that North Macedonia needs a strategic reorientation of its juvenile rehabilitation system – moving away from a punitive-dominated approach towards the creation of an inclusive, humane, and effective model that ensures true integration of young offenders into society. Only through such approaches can juvenile delinquency be reduced, community safety enhanced, and sustainable social development achieved.

Keywords: measures, justice, delinquency, system.

Содржина

Вовед 1

I. Теоретски дел на проектот 5
1.1. Теорија на социјално учење (Bandura) 7
1.2. Контролна теорија (Hirschi) 9
1.3. Структурално-функционална перспектива (Durkheim, Merton) 11

II. Методолошки дел на проектот 15
2.1. Цел на истражувањето 16
2.2. Истражувачки задачи 17
2.3. Истражувачки прашања 18
2.4. Методи и техники на истражување 19
2.5. Примерок и терен на истражување 22
2.6. Ограничувања на истражувањето 23

III. Материјален дел на проектот 25
3.1. Законска рамка и институционална структура 27
3.2. Програми и практики за ресоцијализација 30
3.3. Истражувачки материјал и примарни податоци 34

IV. Педагошко–психолошки аспект на малолетничката деликвенција 40
4.1. Концепт и феноменологија на малолетничката деликвенција 42
4.2. Ставот на општеството кон малолетните деликвенти низ историјата 55

Заклучок 85

Литература 90

Анекс 95

Вовед

Малолетничката деликвенција е сложен општествен проблем на современото време. Овој општествен феномен се смета за еден од најделикатните токму затоа што датира од античко време и има различни манифестации. Малолетничката деликвенција се манифестира преку преземање на разни незаконски и општествено неприфатливи дејствија од страна на малолетници, со кои се кршат моралните вредности, како и законските прописи.

Малолетничката деликвенција постои во секое општество, односно се јавува во сите општествени системи. Денес не постои земја во која малолетничката деликвенција не претставува проблем – и социјален и правен. Важно е да се напомене дека малолетничкиот криминал, во однос на неговата структура и општествена опасност, речиси се изедначил со криминалот кај возрасните, а рецидивизмот кај малолетниците е исто така во пораст.

Малолетничката деликвенција претставува значаен општествен проблем што влијае врз развојот на младата популација, безбедноста на заедницата и ефективноста на воспитно-образовните институции. Во современи услови, зголемувањето на бројот на малолетници кои учествуваат во кривични дела укажува на потребата од нови, ефикасни стратегии за превенција и ресоцијализација. Истражувањето на оваа појава е важно не само за академската заедница, туку и за практичарите кои се ангажирани во образованието, социјалната заштита и правосудниот систем.

Научната оправданост на истражувањето произлегува од потребата за споредбено согледување на различни модели на ресоцијализација, особено кога се земаат предвид контексти како Македонија, со ограничени ресурси и традиционални пристапи, и Норвешка, која важи за пример на хуман и ефективен третман на младите сторители. Практичната вредност на истражувањето се огледа во можноста за препознавање добри практики што би можеле да се адаптираат и применат во македонски услови.

Мотивот за избор на темата произлегува од личен интерес кон проблемите на младите и улогата на образовно-социјалните системи во нивната ресоцијализација. Како истражувач, целта ми е да ја согледам разликата меѓу два различни системи – еден кој е во развој (Македонија) и еден стабилен и структуриран (Норвешка) – со надеж за креирање препораки кои ќе придонесат кон поефикасна национална стратегија за ресоцијализација.

Истражувањето ќе се одвива во неколку етапи:

– Преглед на релевантна литература и теоретска рамка;

– Анализа на законска и институционална рамка во двете земји;

– Прибирање податоци преку документи, извештаи и можни интервјуа со професионалци;

– Споредбена анализа и извлекување заклучоци.

I. ТЕОРИСКИ ДЕЛ НА ПРОЕКТОТ

Малолетничката деликвенција се дефинира како извршување на кривични или девијантни дејствија од страна на лица под 18 години. Според различни теории, причините за деликвентно однесување кај младите се мултидимензионални – вклучуваат психолошки, социјални, економски и културолошки фактори.

Теориска рамка:

Теорија на социјално учење (Bandura): деликвентното однесување се учи преку имитација на модели, особено во контекст на семејството и врсниците;

Контролна теорија (Hirschi): слабите социјални врски (со семејството, училиштето, општеството) водат кон девијантно однесување;

Структурално-функционална перспектива (Durkheim, Merton): социјалната аномија и неусогласеноста меѓу културните цели и средствата за нивно остварување создаваат притисок кај младите.

Во однос на ресоцијализацијата, современите пристапи се ориентирани кон психолошка поддршка, едукативни програми, ресторативна правда и интеграција во заедницата. Норвешка е позната по холистичкиот пристап кој ја става личноста на малолетникот во центарот, додека Македонија се соочува со предизвици поврзани со ограничени ресурси и традиционалистички пристапи во третманот.

II. МЕТОДОЛОШКИ ДЕЛ НА ПРОЕКТОТ

Методолошкиот дел на проектот претставува суштинска компонента која овозможува научна валидност и релевантност на добиените податоци и заклучоци. Во рамки на ова истражување ќе биде применет квалитативен и компаративен метод на анализа, со цел да се споредат два различни системи за ресоцијализација на малолетни деликвенти – оној во Македонија и оној во Норвешка. Ќе се настојува да се откријат сличностите, разликите и можните добри практики кои би можеле да се адаптираат во македонскиот контекст.

1. Цел на истражувањето

Целта е да се утврди како функционира ресоцијализацијата на малолетничките деликвенти во двете земји, кои се клучните институционални разлики, пристапи и предизвици, и кои се можностите за подобрување на постојните политики и практики во Македонија преку учење од искуствата на Норвешка.

2. Истражувачки задачи

Да се анализира законската и институционална рамка поврзана со ресоцијализација на малолетни деликвенти во Македонија и Норвешка.

Да се идентификуваат главните методи, програми и практики кои се користат за ресоцијализација во двете држави.

Да се утврдат клучните предности и недостатоци на двата системи.

Да се предложат препораки за унапредување на македонскиот модел.

3. Истражувачки прашања

Какви политики и закони постојат во Македонија и Норвешка за ресоцијализација на малолетни сторители?

Кои институции и професионалци се вклучени во процесот на ресоцијализација?

Каков е третманот на малолетни деликвенти во двете земји – од моментот на сторување на делото до нивната евентуална реинтеграција?

Колку се ефикасни постоечките програми и какви резултати даваат (на пр. рецидивизам)?

4. Методи и техники на истражување

Во истражувањето ќе се користат следниве методи:

а) Анализа на документи

Ќе бидат анализирани законски и стратешки документи, институционални извештаи, статистички податоци и истражувачки трудови поврзани со ресоцијализација на малолетни деликвенти во Македонија и Норвешка.

б) Полуструктурирани интервјуа

Ќе се спроведат полуструктурирани интервјуа со:

– стручни лица од центрите за социјална работа,

– воспитно-поправни установи,

– психолози и педагози кои работат со млади деликвенти,

– судии или правници кои се занимаваат со малолетничка правда.

Целта на овие интервјуа е да се добие подлабоко разбирање за предизвиците во практика, како и лични мислења и професионални искуства.

в) Компаративна анализа

Наодите од двете земји ќе бидат споредени преку тематска анализа според однапред определени категории: законска рамка, институционален капацитет, пристап кон малолетниците, рецидивизам и ефекти од ресоцијализацијата.

5. Примерок и терен на истражување

Истражувањето во Македонија ќе опфати барем една воспитно-поправна установа (на пр., КПД Тетово или Велес), Центар за социјална работа и основно/средно училиште во кое се интегрирани млади кои извршиле прекршок. Податоците за Норвешка ќе се добијат преку достапни извештаи, научни публикации и можни контакти со норвешки организации преку онлајн канали.

6. Ограничувања на истражувањето

Истражувањето може да биде ограничено поради:

– недостапност на целосни и ажурирани статистички податоци,

– ограничен пристап до институции или лица вклучени во процесот,

– јазични и културни разлики при анализа на норвешкиот модел.

III. МАТЕРИЈАЛЕН ДЕЛ НА ПРОЕКТОТ

Материјалниот дел на проектот опфаќа анализа и споредба на институционалната поставеност, програми, механизми и практики поврзани со ресоцијализацијата на малолетни деликвенти во Македонија и Норвешка. Овој дел од истражувањето има цел преку конкретни примери и податоци да го прикаже начинот на кој двете држави пристапуваат кон овој предизвик.

1. Законска рамка и институционална структура

Во Македонија, ресоцијализацијата на малолетни деликвенти е регулирана преку Законот за правда за децата, како и преку Кривичниот законик, Семејниот закон и други подзаконски акти. Централни институции се центрите за социјална работа, воспитно-поправните установи (како Казнено-поправниот дом во Тетово за малолетници), судовите за малолетници и образовните институции во кои младите понекогаш се реинтегрираат.

Во Норвешка, системот се базира на педагогија ориентирана кон индивидуата и минимално ограничување на слободата. Законот за малолетничка правда (Youth Justice Act) и Законот за заштита на децата го уредуваат третманот на младите сторители. Институциите како што се Barnahus (Куќа за деца) и специјализираните отворени центри за млади деликвенти нудат интердисциплинарен третман – психолошка поддршка, образовни и социјални програми, семејна терапија и ресторативна правда.

2. Програми и практики за ресоцијализација

Македонија:

– Се применуваат основни воспитно-образовни и корективни мерки, кои често се ограничени поради недостиг од финансиски и стручни ресурси;

– Програмите во воспитно-поправните домови се фокусираат на дисциплина, обука за вештини (занаети, земјоделие), и основно образование;

– Соработката меѓу институциите (социјална работа, судство, образование) често е формална, без длабока интеграција на услугите.

Постојат неколку пилот-проекти поддржани од меѓународни организации (на пример, UNICEF или UNDP), но без долгорочна имплементација.

Норвешка:

– Програмите се индивидуализирани: секое дете има индивидуален план за ресоцијализација, креиран од тим од психолози, социјални работници и едукатори;

– Ресторативната правда е често користена – младите сторители се соочуваат со последиците од своите дела преку средби со жртви, волонтерска работа или учество во терапевтски работилници;

– Превенцијата е системски организирана: уште од основното училиште постојат служби кои ја следат психосоцијалната состојба на децата;

– Отворените центри, каде што младите живеат и учат во контролирана, но ненасилна средина, претставуваат клучен елемент на ресоцијализацијата.

3. Истражувачки материјал и примарни податоци

Во рамки на проектот ќе се приберат:

– Документи и извештаи од надлежните институции (Министерство за правда, центри за социјална работа, воспитно-поправни установи);

– Интервјуа со професионалци, вклучувајќи педагози, психолози и социјални работници кои работат со млади сторители на кривични дела во Македонија;

– Анализа на студии на случаи, доколку е возможно, со фокус на поединечни приказни од два системи – пример на успешна и неуспешна ресоцијализација;

– Компаративни индикатори, како: стапка на рецидивизам, времетраење на ресоцијализациски процес, ангажман на психолошка поддршка, ниво на образовна реинтеграција.

Овој дел ќе овозможи темелно разбирање на практичната страна на ресоцијализацијата, што е основа за изведување објективни и релевантни заклучоци и препораки.

ПЕДАГОШКО-ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТ НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

1. КОНЦЕПТ И ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Малолетничката деликвенција е исклучително сложен општествен проблем на кој, во текот на историскиот развој на општеството и развојот на човековата мисла, бројни научници и филозофи пристапиле преку разни теории и толкувања, обидувајќи се да го објаснат овој феномен од гледна точка на разни научни дисциплини кои сè уште се занимаваат со малолетничката деликвенција. За да се разбере потеклото, развојот и санкциите што им се изрекуваат на малолетните сторители на прекршоци, потребно е прво да се анализира феноменолошкиот аспект на малолетничката деликвенција, на кој ќе посветиме значително внимание во ова поглавје.

1.1. Концепт и основни карактеристики на малолетничката деликвенција

Криминалното однесување на младите, по своите карактеристики, најјасно ги исполнува критериумите за класификација во категоријата нарушувања во однесувањето. Криминалот како општествен феномен, особено малолетничката деликвенција, е причина за растечката вознемиреност на државите, нивните институции, но и загриженоста и чувството на ранливост на секој поединечен граѓанин. Климата на несигурност и страв што го проткајува секојдневниот живот не е плодна почва за економски и национален развој на кое било општество. Затоа развиените земји трошат многу пари за борба и спречување на малолетничката деликвенција. Кривичните дела извршени од малолетници обично не се оние што се придружени со најсериозни последици. Сепак, проблемот со малолетничката деликвенција е од особено значење за секое општество. Ова значење произлегува, пред сè, поради постојаниот раст и сè помасовното влијание на таквото однесување на малолетниците врз општите општествени добра и вредности.

Особено загрижувачки е фактот што сè повеќе малолетни деликвенти подоцна стануваат возрасни сторители на кривични дела. Самиот феномен на малолетничката деликвенција е исклучително сложен, и за пообјективно да се согледа проблемот на малолетничката

деликвенција, потребно е да се обрне внимание на нејзината феноменологија. Малолетничката деликвенција е специфична област и предмет на проучување на многу научни дисциплини, како што се: социјалната и специјалната педагогија, клиничката психологија, развојната психологија, социјалната патологија, криминологијата, пенологијата, социјалната работа, медицината и други дисциплини поврзани со човекот, неговите активности и начин на живот. „Малолетничката деликвенција ги вклучува сите однесувања на младите луѓе што се дефинирани како кривични дела во постојните казнени законици.“

Иако има голем број заеднички карактеристики со криминалитетот на возрасните, криминалитетот на младите има и свои специфики што произлегуваат од нивните био-психолошки, социолошки и правни карактеристики. Така, деликвентното однесување на младите е соодветно за нивната возраст (на пр. кражба на чоколади, играчки итн.). Колку е постар адолесцентот, толку повеќе деликвентното однесување станува начин на живот што создава чувство на општествена важност и самопочит, а во самиот деликвентен чин тие гледаат „херојско дело и авантура“, за разлика од возрасните деликвенти (пресметани врз основа на вредност, личен интерес во општествена смисла) (Хорват, 2008: 77).

Под малолетничка деликвенција подразбираме антисоцијално однесување на една личност во развојниот период, што е одраз на нарушен биолошки, социјален и психолошки развој. Таквата форма на однесување е опасен и сложен социо-патолошки феномен, многу деликатен, не само криминолошки, правен, економски, социолошки, туку и сериозен семеен, педагошки, медицински и општо социјален проблем. Малолетничката деликвенција е претставена со сите форми на непожелно и штетно однесување на младите луѓе што се спротивни на општествените, моралните и правните норми и обичаи. Самиот термин деликвенција потекнува од латинскиот збор delictum (delict – лат., delictum, deliquere), што значи грешка, прекршок, чин што е законски забранет; казниво однесување, криминал. Зборот деликвенција е исто од латинско потекло: delinquere – да се направи грешка (Вујаклија, 1996).

„Малолетничката деликвенција се дефинира како секое однесување на поединец или група млади луѓе кое е антисоцијално и неприфатливо – кое ги крши правилата или нормите на општеството, кога е општествено видливо и предизвикува спонтана или организирана

општествена реакција со намера да се заштитат добрата и вредностите и самите актери на таквото однесување“ (Јашовиќ, 1983: 8). Со оглед на тоа што станува збор за деликвенција на деца и малолетници, се користи терминот малолетничка деликвенција, што укажува дека сторителот е малолетник. Малолетничката деликвенција е значително различна од деликвенцијата кај возрасните во однос на формите, димензиите, фреквенцијата, етиологијата и последиците. Терминот малолетничка деликвенција се дефинира различно во научната и стручната литература што се занимава со дефинирање на малолетничката деликвенција, односно со одредување на содржината на тој термин. „Малолетничката деликвенција е најширокиот термин што ги опфаќа сите различни видови на девијантно однесување на малолетници, што подразбира кршење на секаков вид општествени норми (морални, прекршочни, кривични)“ (Милосављевиќ, 2003: 123). Кога станува збор за дефинирање на терминот малолетничка деликвенција, ќе наведеме неколку дефиниции што го набљудуваат и проучуваат овој термин во потесна и поширока смисла. „Малолетничката деликвенција претставува такви девијантни однесувања на млади луѓе од одредена возраст што ги кршат законските норми и соодветните прописи на одредени институции и заедници, како и моралните норми на општествената средина“ (Тодоровиќ, 1983: 22).

Даница Васиљевиќ-Продановиќ (2011) истакнува дека според Стандардните правила на Обединетите нации за малолетничка правда (Пекинговски правила, Правило 2.2), термините поврзани со ова прашање се дефинирани терминолошки на следниов начин: – малолетник е дете или младо лице кое, според релевантниот правен систем, може да се третира различно од возрасните во однос на кривично дело; – прекршок е секое однесување кое е казниво според релевантниот правен систем; – малолетник сторител е дете или младо лице за кое се тврди дека сторило или за кое е утврдено дека сторило кривично дело. „Во домашната литература, некои автори го користат терминот малолетничка деликвенција како најопшт, при што терминот малолетничка деликвенција се користи како синоним за малолетнички криминал“ (Милутиновиќ и Алексиќ, видете во: Милосављевиќ, 2003: 123). Терминот малолетничка деликвенција се толкува различно во рамките на различни научни дисциплини, но сите овие дисциплини во суштина го делат истиот став дека тоа е општествен феномен кој се карактеризира со своите причини и манифестации. При дефинирањето на поимот „малолетничка деликвенција“, домашната стручна литература е поделена на три основни пристапи. „Првиот тесен пристап ги вклучува само оние дејствија

и однесувања на малолетниците кои се опфатени со позитивното кривично законодавство, односно малолетничкиот криминал“ (Милутиновиќ, 1985: 241). Втората група се залага за малку поинакво, пошироко разбирање на малолетничката деликвенција, кое тргнува од кршење на сите законски норми, а не само на кривичните. „Овој пристап е широко распространет во САД, а бројни американски автори наведуваат дефиниции за деликвенција кои, покрај кршењето на кривичните закони, вклучуваат и кршење на локалните прописи и уредби, како и однесување на младите кое е означено како статусни прекршоци (дело извршено од малолетник кое не подлежи на санкции во случај на возрасни, како што се бегство од дома, скитништво, консумирање алкохол, кршење на временските ограничувања итн.)“ (Васиљевиќ – Продановиќ, 2011: 13).

Третиот пристап претставува обид деликвентното однесување да се гледа многу пошироко од кршењето на законските норми. Ваквите гледишта теоретски се означени како социолошко-криминолошки, а нивните застапници ја нагласуваат улогата на општеството во реакцијата на однесувањето кое е препознаено како „претходник на криминал“. Така, овој термин ги вклучува „и оние форми на однесување кои се дефинирани со позитивното право како кривични дела и прекршоци, и голем број други дејствија и однесувања кои, по својата природа, бараат примена на вонкриминални, образовни и други социјални мерки и дејствија“ (Јашовиќ, 1965: 58). Малолетничката деликвенција е сложен концепт во однос на својата содржина и се состои од различни активности на малолетници, кои се разликуваат по вид, тежина и последици. Врз основа на претходното разбирање на концептот на малолетничка деликвенција, може да се заклучи дека криминалитетот претставува нејзина најсериозна форма. Покрај тоа, значајна карактеристика на малолетничката деликвенција е исто така и сторителите на истата, кои се категоризирани според возраста, со најчесто прифатена поделба на помлади малолетници на возраст од 14 до 16 години и постари малолетници на возраст од 16 до 18 години.

Исто така, нашето законодавство ја дефинира категоријата помлади возрасни лица, кои се лица на возраст од 18 до 21 година. Не треба да се игнорира фактот дека постојат и случаи каде што децата, односно лицата кои не наполниле 14 години, се јавуваат како носители на разни општествено неприфатливи однесувања, па дури и како сторители на кривични дела. Во современото кривично законодавство, децата не се кривично одговорни лица, и затоа е

важно да се прецизира оваа долна граница (14 години), внимавајќи да не се постави премногу ниско. Интересно е што постојат одредени разлики во поединечните законодавства кога станува збор за долната граница. На пример, голем број земји воопшто не го поставуваат ова ограничување (Куба, Колумбија, Белгија, Мексико...), додека некои земји како Саудиска Арабија и Јемен се водат од Куранот, односно ова ограничување е поставено според степенот на биопсихичка зрелост на детето, што се одредува во секој конкретен случај. Исто така, највисоката долна возрасна граница, 15 или 16 години, е прифатена од Данска, Норвешка и Шведска (Subasic, Dj, 2010).

Многу деца продолжуваат со антисоцијално однесување дури и кога стануваат помлади малолетници, некои продолжуваат како постари малолетници и со кривични дела, така што голем број од нив продолжуваат со криминална активност дури и кога стануваат возрасни. Како детето со одредени нарушувања во однесувањето ќе се развива понатаму зависи од семејството во кое живее и од активностите на другите надлежни органи во областа на спречување на таквото нарушено однесување, кое не е последица на случајност, туку последица на влијанието на голем број услови и околности што придонесуваат за такво однесување. Вкупниот број на малолетнички прекршоци може да се претстави со видлив и темен број. Темниот број го претставува бројот на извршени кривични дела што им се непознати на јавните власти, а почетокот на употребата на овој термин се поврзува со јапонскиот автор Обу. Податоците за „темниот број“ на малолетничката деликвенција се добиени од истражувања. Валерштајн и Вајл наведуваат дека 91 % од анкетираните млади луѓе во Њујорк наведуваат дека извршиле едно или повеќе кривични дела што не се откриени (Тодоровиќ, 1989, видете Милосављевиќ, 1997).

Повеќето автори нагласуваат дека темниот број е поголем од откриениот број и е во опсег од 75–95 %, односно таканаречениот „темен број“ на малолетничката деликвенција е од три до десет пати поголем од познатиот број на случаи на малолетничка деликвенција. Колку сериозно треба да се сфати малолетничката деликвенција можеби најдобро илустрираат податоците цитирани од Милосављевиќ (2007), во кои се наведува дека околу 80 % од криминалците ја започнале својата кариера пред 18-годишна возраст и дека голем број експерти проценуваат дека стапката на рецидивизам кај малолетните деликвенти во некои земји надминува 70 %. Според Милосављевиќ (2003), во однос на содржината и

структурата, малолетничката деликвенција значително се разликува од криминалот кај возрасните, при што е концентрирана во неколку карактеристични типови:

– Имотниот криминал е доминантен облик на малолетничка деликвенција, кој најчесто вклучува кривични дела против имотот и приватните, државните или општествените добра;

– Организиран криминал.

Малолетниците сè повеќе се појавуваат како дел од организираниот криминал бидејќи искусните криминалци знаат дека малолетниците ќе бидат поблаго казнети. Исто така, некои нови форми на организиран криминал одговараат на социо-психолошките карактеристики на младите луѓе:

– Отстапувања на малолетничкото повлекување како форма на реакција на неповолни социјални и социјални околности и услови за живот (скитништво, просење итн.).

– Отстапувањата на самоуништување во форма на алкохолизам, зависност од дрога, обиди за самоубиство и убиство постојано се зголемуваат кај оваа популација.

– Агресивното однесување е реакција на различни форми на инхибиција на младите луѓе во современите општества (тепачки, вандализам итн.).

– Сообраќајните прекршоци и кривичните дела се последица на развојот на современиот сообраќај и потребата на децата за специфични форми на самопромоција.

Многу автори нагласуваат одредени карактеристики на малолетничката деликвенција, што ја прави специфична во однос на криминалот кај возрасните. На пример, група автори (Селман, Митровиќ, Улетиловиќ, Миркоњ, Шаин, 2012) во книгата „Малолетници во кривична постапка“ наведуваат само некои од нив:

– Ран почеток на деликвентно и криминално однесување,

– Долго криминално досие на малолетникот,

– Семејство кое се однесува поволно кон малолетниот сторител на кривични дела,

– Голем број на сторени кривични дела кои се најзастапени и кај возрасните,

– Тие сè повеќе се појавуваат како сторители на тешки кривични дела како што се убиство, разбојништво, силување, тешка кражба,

– Зголемен број на сторени кривични дела со елементи на насилство,

– Групирање во групи за извршување кривични дела,

– Голем број на повторници во извршувањето на кривични дела,

– Честа употреба на алкохолни пијалаци и наркотици,

– Неприфатлив став кон општествените вредности.

Исто така, за малолетничкиот криминал во Босна и Херцеговина, а врз основа на извештаи од обвинителството, судовите и центрите за социјална работа и поправните установи, основните карактеристики на малолетничкиот криминал се:

– Најчесто се вклучени мажи, а поретко жени,

– Зголемен број на малолетни сторители на кривични дела од дисфункционални семејства и семејства во кои двајцата родители се осудени за кривични дела,

– Малолетничките најчесто се јавуваат како сторители на имотни деликти и проституција,

– Помладите и постарите малолетници се речиси подеднакво застапени во извршувањето на кривични дела,

– Сè повеќе малолетни сторители ги сториле своите први кривични дела на 12-годишна возраст,

– Тие се повеќекратни повторувачи на извршувањето на кривични дела,

– Тие најчесто се од урбани средини, а во последно време се забележува зголемување на малолетни сторители од приградски населби,

– Повеќето од нив се оние кои немаат завршено основно училиште,

– Соучество во извршувањето на кривични дела,

– Тие најчесто ги извршуваат своите први кривични дела во група, а подоцна ги извршуваат сами,

– Повеќето малолетни сторители консумираат алкохол и наркотични дроги (најчесто лесни), а некои од кривичните дела се извршени под нивно дејство.

Горенаведените карактеристики на малолетните деликвенти укажуваат дека општеството е исто така во криза и дека сегашната економска и социјална криза се одразува најмногу врз младите луѓе кои сè повеќе го усвојуваат погрешниот систем на вредности, кој најчесто има криминални карактеристики. За жал, многу од нив продолжуваат да се занимаваат со криминал и по достигнувањето на зрелоста, а своето криминално искуство го гледаат како лична посветеност да се занимаваат со криминал како професија. Сето ова укажува на неопходноста од посоодветна превенција на младите луѓе и создавање на најдобра можна социјална атмосфера за здрав раст на оваа најранлива категорија од населението. Зголемувањето на малолетничката деликвенција бара брза и ефикасна интервенција од страна на сите општествени институции, со цел да се спречи понатамошна инфекција на младите луѓе, но и да се помогне во рехабилитацијата на постојните малолетни деликвенти преку терапевтска работа. Самиот факт дека нарушувањата во однесувањето се развиваат постепено, од благи, помалку деструктивни и обично помалку забележливи, до потешки и опасни нарушувања, поставува барање од општеството да посвети многу поголемо внимание на овој проблем отколку во претходните периоди од неговиот развој.

1.2. Ставот на општеството кон малолетните деликвенти низ историјата

Кривично-правниот статус на малолетниците во повеќето современи земји помина долг пат во развојот. Иако на почетокот на овој развој малолетниците биле сметани за „минијатурни криминалци“, првите пишани извори на кривичното право јасно покажувале разбирање дека децата и малолетниците треба да се третираат различно, особено во случаи кога се во улога на сторители на кривично дело, но и во улога на жртви (Carić, 2002).

Дека малолетничката деликвенција не е новост за светот, ниту е специфична за нашата генерација, потврдува римското право. Имено, римското право, повеќе од триста години

пред нашата ера, содржело одредби што предвидувале преземање посебни мерки против децата што краделе. Раното римско право се потпирало на принципот на објективна одговорност што барал казнување на секој сторител на кривично дело. Затоа, немало исклучување на кривичната одговорност на децата. Земањето предвид на намалената способност за расудување само овозможило нивно поблаго казнување. Во подоцнежната фаза од развојот на римското право, малолетниците почнале да уживаат посебен статус во однос на одговорноста и казната, врз основа на возраста. Според Јустинијановиот Зборник (529), предуслов за казнување на сторителот на кривично дело е неговата разумност, што подразбира развој на ментални способности – интелигенција и слободна волја. Доколку еден од овие елементи не е присутен, односно доколку сторителот не е целосно свесен за своите постапки, не може да се зборува за негова одговорност. Јустинијановиот законик разликува три возрасни категории на малолетници со различни степени на кривична одговорност. Седумгодишната возраст целосно ја исклучува кривичната одговорност, а децата до 10,5 години (девојчињата 9,5) можеле да бидат казнети само ако судијата ја проценил нивната способност да го разберат значењето на нивното дело.

Од третата категорија (момчиња на возраст од 10,5 до 14 години и девојчиња на возраст од 9,5 до 12 години), особено внимание се посветувало на постоењето на „кривична волја“, со правило дека злобата го компензира недостатокот на возраст (Таховиќ, 1961). Исто така, бројни грчки филозофи дискутирале за казната и нејзиното влијание врз малолетните сторители. Начинот на казнување и односот кон малолетните деликвенти во тој период бил специфичен. „Кривичните дела што ги извршувале биле квалификувани како нанесена штета, а казната не служела како одмазда, туку како еден вид сатисфакција за семејството на оштетената страна“ (Васиљевиќ – Продановиќ, 2011: 14). Делата на грчките филозофи содржат бројни идеи, не само за образованието и социјализацијата, туку и за превенцијата и корекција на виновните за сторување кривични дела, како и идеи за третманот што треба да се приспособи на сторителот на кривичното дело. Платон, кога станува збор за малолетни деликвенти, бил првиот што го употребил терминот „супресија на деликвенцијата“ и ја изнел идејата дека целта на казната не смее да се состои во одмазда за нанесената неправда, бидејќи ништо не може да се поправи ако веќе се случило, туку во заштита во иднина и во избегнување на други кривични дела.

Позната е Платоновата идеја за таканаречената „куќа на покајанието“, во која прекршителите на општествените норми би биле сместени откако ќе бидат убедени дека „секој што прави зло, не го прави лесно“ и дека сторителот на кривично дело е достоен за милост исто како и оној што е жртва на злото и дека не треба да се третира строго. Како што можеме да видиме, тука веќе ги наоѓаме почетоците не само на идејата за превоспитување и корекција на виновните, туку дури и на дејствија што се приспособени на сторителот на кривичното дело (Ансел, 1963).

Сепак, интересно е што во Спарта кражбата била составен дел од строгото воено воспитување на децата. Имено, на седумгодишна возраст, спартанско момче било одземено од мајка му, а неговото образование станало државна грижа. Од четиринаесет до дваесетгодишна возраст, младите мажи биле поделени во групи под надзор на постари момчиња и служеле еден вид предвоена обука, оскудно облечени, слабо нахранети и подложени на сурови тестови на издржливост. На пример, тие морале да се кријат по полињата и да живеат осаменички, исклучиво од она што го краделе. Исто така, нивниот главен оброк била супа од месо, но биле охрабрувани да крадат храна за да ги надополнат скромните залихи што ги добивале, со услов да бидат казнувани ако бидат фатени (Заниновиќ, 1988). Од овој пример гледаме дека Спартанците ја сметале кражбата за вештина за преживување, но и сурово ги казнувале крадците коишто ќе биле фатени. Ова значи дека децата во Спарта биле обучени да крадат за подобро да се справат со воените кампањи и да преживеат разни тешкотии, но биле учени и како да се справат со крадците што сакале да им го земат имотот. Низ историјата на човечкото општество се појавиле разни форми на малолетничка деликвенција и разни видови општествени реакции на овој феномен, кои се движеле од сурови казни, преку телесни, парични, до смртни казни или егзекуции.

Општеството наоѓало таков однос во многу правни акти важечки во тоа време, како што е Хамурабиевиот закон од 1730 година пред нашата ера, кој се темелел на библиското правило за одмазда со иста мерка, а за разлика од човечноста и милоста стоеле сурови мерки на одмазда, како што се „око за око, заб за заб“. Интересно е што дури и во преамбулата на Хамурабиевиот законик постои изразена потреба за заштита на послабите членови на заедницата како барање на правдата наметната од самите богови. Така, член 195 од

Хамурабиевиот закон наведува дека на синот што ќе го удри својот татко ќе му се отсече раката (Маркус, 1981). Според некои автори, овој член е посветен на казнување малолетници. Слична ситуација постои и во историјата на нашето законодавство. Познато е дека некои членови од Душановиот законик (од 1349 година) пропишувале и драстични телесни казни: отсекување на рака, уво, нос, заслепување, мачење, тепање итн., за оние што сториле потешки прекршоци, особено ако биле припадници на пониските општествени класи (Гутовиќ, 2001).

Влијанието на римското и канонското право е присутно во многу европски земји од доцниот среден век. Така, во некои германски извори среќаваме долна граница (7 години) и горна граница (14 години) на кривичната одговорност на малолетниците. Еден од најпознатите кривични законици од тоа време, Каролинскиот од 1532 година, ја поврзува кривичната одговорност на малолетниците со зрелоста што ја проценува судијата. Законот препорачува смртната казна за деца под 14 години „да не се изрекува без посебна причина“. Класната припадност играла важна улога во утврдувањето на виновникот и самата казна. Кривичното право на многу земји во средниот век ги штитело интересите на владејачката класа. Така, на пример, за кривичното дело силување посебно внимание се обрнувало на тоа дали сторителите и жртвата биле од ист пол, и дали жртвата била девица, калуѓерка или мажена. Од ова јасно може да се види дека ставот кон оние што ги прекршиле правилата на однесување бил различен, но и исклучително негативен и суров.

Основното значење на казните во законодавството на античкиот и средниот век се состоело во одмаздата, а не корекција на оние што направиле грешка или прекршок. Казните биле ригидни, нехумани, бесцелни и непропорционални на тежината на стореното кривично дело. Во тоа време казната се сметала за основно средство за борба против криминалците. Оние што имале моќ на одлучувања, првенствено врховниот законодавец, судиите, обвинителите, полициските сили и другите службени лица, не придавале големо значење на околностите под кои е извршено делото, причините што довеле до него или на особините на личноста на малолетните престапници. Социјалната реакција била насочена кон социјално идентификуваните и стигматизирани сторители на кривични дела, додека суштинската и етиолошката разновидност на малолетничката деликвенција била занемарена. Тој период се карактеризира со судска самоволност и судска тортура. Целта

била да се заплашат другите членови на општеството за да не сторат ништо слично. За да го заштити општеството од престапниците, државата реагирала преку закони на суров и репресивен начин, но со текот на времето станало јасно дека овие мерки не дале никакви сериозни резултати, односно дека драстичните казни не ја искоренувале малолетничката деликвенција, а нивното извршување дури не му давало ниту шанса на „виновникот“ да се подобри. Грешката секогаш се барала во детето и детето било отфрлано, со образложение дека е непоправливо. Единствен светол пример за позитивен третман на малолетните престапници во средниот век биле црковните организации. „Во средниот век, влијанието на црквата врз правната политика и општествените настани на одредени општества се чувствувало сè повеќе. Во обид да го зајакнат своето влијание во сите општествени сфери, црковните власти покажувале интерес за малолетните деликвенти и им обезбедувале помош во однос на грижата и образованието. Се верува дека ова биле првите организирани институции за прием на малолетни деликвенти, каде што до одреден степен се земале предвид нивните индивидуални карактеристики, во врска со што се применувале одредени корективни мерки“ (Ступар, види Гутовиќ, 2001: 67). Постоењето на таков однос е поврзано, пред сè, со Католичката црква. Католичката црква отсекогаш се стремела активно да влијае врз политиката на земјите во кои ги воспоставила своите црковни организации, вклучително и во областа на социјалната политика.

Од своето основање, таа преземала активна улога во создавањето „добро и подобро“ општество, што го потврдуваат многу папски енциклики кои во суштина биле издадени за народот, но и за самата држава. На овој начин, црквата се обидуваше, од една страна, да го подигне своето влијание во општеството на повисоко ниво, а од друга страна, да привлече голем број верници, што, гледано од оваа временска дистанца, во голема мера успеваше во тоа.

Покрај духовното збогатување на човекот, таа беше фокусирана и на помагање на сите оние на кои им е потребна помош, односно им помагаше на сиромашните и немоќните (сиромашните, бездомниците, малолетните деликвенти), со цел да ги заштити од богато и силно општество и држава. Овој став на црквата произлегуваше од ставот дека не е во интерес на општеството да ги казнува малолетните сторители на кривични дела за сторителот на кривични дела, туку да ги заштити малолетниците кои општеството ги

препознава како сторители на кривични дела и, соодветно на тоа, се обидуваше да обезбеди услови за нивна реинтеграција во општеството. Бидејќи беше против суровите и репресивни мерки на државата, можеме да кажеме дека таа на некој начин беше одреден промотор на човековите права, а во овој случај и на правата на детето. Многу вредности како што се филантропијата, солидарноста, алтруизмот, хуманизмот, кои сè уште постојат во општеството денес, се родија во црковните кругови.

Оваа врска воопшто не е изненадувачка, бидејќи станува збор за црква која уште од своето основање го разбирала човекот како единствена личност со био-психо-социјална структура. Важно е да се нагласи фактот дека идеите се за некаков вид превенција на малолетничката деликвенција, нивна корекција, како и приспособување на казната на личноста на деликвентите, поради што почнале да се основаат посебни институции за нив. „Папата Климент XI отворил малолетнички притворен центар во Рим во 1703 година (првиот во светот). На вратата од оваа институција пишувало: „Parum est coercere improbus poena nisi bonos efficias disciplina“ – Не е доволно да се казнуваат злите луѓе со казни, тие мора да се превоспитаат“ (Поповиќ, 1966: 24). Кривичниот законик на Марија Тереза од 1768 година не предвидувал санкционирање на деца под 7 години. Сепак, и покрај овој факт, во случај на докази дека сторителите дејствувале со голема злоба и биле свесни за стореното кривично дело, можеле да бидат казнети со стап. Малолетниците до 14 години биле казнувани поблаго, но било забрането да им се изрекува смртна казна, освен ако не се однесувале на особено злобен начин (Камбовски, 2002). Во духот на реформистичките идеи на просветителскиот апсолутизам и теоретските елаборации за кривичните дела од тоа време, во Кривичниот законик на Јосиф II од 1787 година, за прв пат е усвоено правилото за апсолутно неказнување на децата до одредена возраст, што значително ја променило положбата на младите криминалци.

Секој што сторил кривично дело пред 12-годишна возраст бил ослободен од обвинение бидејќи не можел да дејствува со „зла намера“, односно dolus malus, кој, заедно со едноставната волја, бил составен елемент на кривичното дело. Ова учење се темелело на заклучокот дека децата до 12-годишна возраст не се способни за расудување и затоа не можат да дејствуваат со зла намера, која содржи познавање на фактите и познавање на тоа како се прави злото (Ритоса, Божиќевиќ-Грбиќ, 2012). Тезите за отсуството на знаење кај

малолетниците како свест за она што е направено доживеаја целосна афирмација во исказите за расудувањето и моќта на расудување како посебна малолетничка одговорност што се исцрпува само во интелектуалниот, но не и во волевиот елемент. Овој институт првпат ја најде својата примена во Казнениот законик на Леополд Тоскански, кој беше прифатен само една година пред Законот на Јозеф II. Овој правен акт, како и оној на Јозефина, предвидуваше и неказнување на деца под 12 години, иако сè уште беа дозволени посебни мерки.

Сторителите во возрасната категорија од 12–14 години можеа да бидат поблаги доколку се утврди дека имаат расудување, додека третата категорија малолетници од 14 до 18 години секогаш беа казнувани, но поблаги (Цариќ, 2002). Воведувањето на расудувањето донесе еден вид револуционерен пресврт на сцената на малолетничкото кривично право, а овој институт ја најде својата примена и во постреволуционерните кривични закони во Франција. Според францускиот Кривичен законик од 1791 година, младо лице под 16 години можело да биде кривично одговорно само ако се утврди дека постапило со разум. Во тоа време, на малолетник му се изрекувала полесна казна, така што смртната казна била заменета со 12-годишна затворска казна во поправна установа или други видови затворски казни со затворање во поправна установа, при што бројот на години поминати во таа установа одговара на годините на затворската казна.

Во спротивно, ако не можело да се утврди дискрециono право, малолетникот бил ослободен од обвиненијата, но во тој случај можеле да му се изречат посебни мерки. Во зависност од утврдените околности, малолетникот можел да биде предаден на неговите родители или испратен во поправна установа, со услов неговиот престој во таа установа во секој случај да заврши со наполнување на дваесетгодишна возраст (чл. 1-5 од францускиот Кривичен законик од 1971 година). Discernimento како услов за казнување на малолетници бил пропишан и со Наполеоновиот кривичен законик од 1810 година. Според член 66 од горенаведениот законик, посебната одговорност за оние кои сториле кривично дело во време кога сè уште не наполниле 16 години била дефинирана како компетентно познавање на разликата помеѓу доброто и злото. Како и во законикот од пред речиси дваесет години, малолетниците без discernimento можеле да бидат предмет на исти мерки во однос на видот и времетраењето. Разликите постоеле само во видовите санкции што можеле да им се

изречат на младите сторители со discernimento. Така, смртната казна, тешката работа и транспортот биле заменети со затворска казна во поправна установа од 10 до 12 години. Малолетник можел да остане во поправна установа не помалку од една третина и не повеќе од половина од времето на санкцијата изречена за сторено кривично дело кое било казниво со тешка работа во одреден временски период или затвор во изолација (Ритоса, Божиќевиќ-Грбиќ, 2012). Со проширениот концепт на расудување (Цариќ, 2002), идејата за коригирање и едукација на најмладите членови на заедницата доби полн израз, со оглед на тоа што за прв пат дури и на одговорни малолетници им беше изречена посебна воспитна мерка сместување во поправна установа. Овие факти укажуваат дека малолетните сторители, со преминот од 18 во 19 век, имале јасно воспоставен кривично-правен статус, чии темели биле поставени врз неоспорната претпоставка дека, поради недоволен ментален развој, возраста може да влијае на способноста на малолетникот да разликува добро од лошо.

Малолетничката одговорност дефинирана со расудување била доведена во директна врска со кривичната одговорност на младите лица, и како резултат на тоа – кон неодговорните млади сторители биле применети посебни мерки, а биле преземени и дејствија со ублажена казнена реакција, во споредба со оние кои биле прогласени за кривично одговорни (Деренчин, 1997). Сепак, и покрај бројните позитивни карактеристики на дефинирањето на малолетничката одговорност преку проценка на интелектуалната способност за разбирање на она што е направено, недостатоците на таков систем беа сè повеќе забележувани. Од една страна, отсуството на расудување значеше и отсуство на кривична одговорност, па затоа се сметаше дека нема потреба да се дефинира пониска возрасна граница за малолетните сторители на кривични дела, како што беше случајот со француските казнени законици од 1791 и 1810 година. На овој начин се поставуваше патот за казнување дури и на најмладите, под услов да се докаже дека постапувале разумно, што беше спротивно на духот на реформистичките идеи за заштита на младите луѓе и дејствување со цел нивно подобрување. Во овој историски период, промената во однесувањето на малолетните престапници и прашањето за превенција не добија сериозно и доволно внимание. Овој став беше во согласност со духот на времето кое се карактеризираше со големата моќ на државата и прекумерниот страв од поединци и групи од страна на истата држава. И покрај гореспоменатите напредоци во кривичноправниот третман на малолетниците, општествената реакција на малолетничката деликвенција беше првенствено репресивна и

одмаздничка по природа до крајот на 19 век. Критиките за сегашната состојба дојдоа од претставници на антрополошките, позитивните и социолошките школи, кои сметаа дека врз малолетниците треба да се применуваат само образовни мерки. Претставниците на овие школи сметаат дека државата има на располагање и други мерки покрај казната, давајќи им приоритет на превентивните мерки, а за малолетните престапници предлагаат и сместување во друго семејство.

Сите овие идеи имаа значително влијание врз законодавната политика во многу европски земји на крајот на 19 век. Кон крајот на 19 и почетокот на 20 век се случија значајни промени кога станува збор за кривичноправниот статус на малолетните сторители на кривични дела, а особено кога станува збор за нивниот превоспитен третман. „Посебни кривичноправни одредби за малолетниците како сторители на кривични дела беа воведени во одредени законодавства пошироко само под влијание на идеите промовирани во рамките на Меѓународното криминално здружение во 1889 година“ (Селман, Митровиќ, Улетиловиќ, Миркоњ, Шаин, 2012: 14). Познатите криминолози и адвокати Ван Хамел, Франц Лист и Адолф Пренс со своите учења влијаеја на трансформацијата на кривичното право, кое дотогаш се базираше исклучиво на проучувањето на криминалот, кон проучување на личноста на сторителот на кривично дело. Така, под влијание на учењата на Лист, се создаде нов заштитен модел кога станува збор за малолетни сторители на кривични дела, карактеризиран со поголеми овластувања на судијата, примарна позиција на личноста на малолетникот при избор на воспитна мерка, како и поддршка и помош на државните и општествените власти. Под влијание на овие идеи, во многу земји беа донесени нови, посебни закони за малолетни престапници. Така, беа донесени закони за малолетници во Велика Британија во 1908 година, во Франција и Белгија во 1912 година, во Германија во 1923 година итн. (Селман, Митровиќ, Улетиловиќ, Миркоњ, Шаин, 2012). Понатамошни прогресивни решенија што го хуманизираат кривичноправниот статус на малолетниците се случија на почетокот на 20 век со признавање на барањето за посебна положба за малолетните престапници. Ова исто така бараше формирање на посебни институции. „На почетокот на 20 век се појавија нови идеи и прогресивни аспирации, првенствено поради силното влијание на социолошката школа за кривично право, која ја покажа врската помеѓу отстапувањата во социјалната средина и појавата на криминално однесување. Во напорите да се најде најдобар можен одговор на појавата на малолетничко деликвенција, приоритет

беше даден на образованието и корекцијата на малолетниците преку примена на посебни мерки, а казнувањето на малолетници беше ставено во втор план“ (Ритоса, Божиќевиќ-Грбиќ, 2012: 624). Подоцнежните кодификации беа создадени под влијание на школата за социјална одбрана, која, покрај инсистирањето на индивидуална и општа превенција на криминалот, се залагаше и за социјална рехабилитација на малолетните деликвенти. „Училиштето за социјална одбрана имаше одлучувачко влијание врз сите институции на општествената реакција, како и врз современото законодавство, а неговите решенија во доменот на индивидуализацијата на кривичните санкции и хуманизацијата на постапките кон малолетните сторители се особено значајни“ (Периќ, 1975, види кај Васиљевиќ – Продановиќ, 2011: 17).

Под влијание на новите прогресивни идеи, беа направени радикални промени во областа на малолетничкото кривично право во поранешното Кралство Југославија, а според категоризацијата сите лица на возраст од 14 до 21 година се сметаа за малолетници. Со донесувањето на Кривичниот законик на Кралството Југославија во 1929 година, сите лица под 14 години се сметаа за незрели и неспособни за казна. Исто така, по Втората светска војна, со донесувањето на Законот за видови казни од 1946 година и Кривичниот законик од 1947 година, правната положба на малолетниците беше суштински променета. Со донесувањето на горенаведените закони се воспоставија одредени категории малолетни престапници, така што на категоријата постари малолетници, која ги опфаќаше сите на возраст од 16 до 18 години, можеше да им се изречат сите казни пропишани за возрасни сторители, вклучително и смртна казна. Одредбите за малолетници беа апсорбирани во кривичноправните прописи за возрасни сторители и во законските измени што следеа. Точно, според Кривичниот законик од 1951 година и Законот за кривична постапка од 1953 година, малолетниците сè уште се обидуваа да се одвојат од возрасните сторители преку одредби за возрасни категории, воспитни и поправни мерки и специјални судии и судии поротници кои постапуваа во постапки против малолетни сторители, но, и покрај ова, потребата од целосно одвојување на категоријата малолетници не беше препознаена, а тоа се чувствуваше и во практика, така што судиите, по правило, ги прогласуваа малолетниците за виновни и им изрекуваа ублажени казни што можеа да им се изречат и на возрасни сторители (Франк, 1955). Вистинска пресвртница во малолетничкото кривично законодавство се случи осум години подоцна, кога Законот за измени и дополнувања на

Кривичниот законик за малолетници конечно им даде значајно изведен, посебен правен статус. Иако и овој пат законодавецот се откажа од донесување посебен закон за малолетници, беше пронајдено компромисно решение.

Една единствена одредба од Кривичниот законик ги содржи повеќето норми што ја регулираат малолетничката кривична материја. Овие норми првенствено се применуваа на малолетни деликвенти и имаа улога на lex specialis, бидејќи другите одредби можеа да се применат само ако поглавјето за воспитни и казнени мерки за малолетници не предвидуваше поинаку. Освен што децата под 14 години беа целосно исклучени од кривичното право, беше избришана и разликата во санкционирањето на кривично одговорни и неодговорни малолетници, а можноста за казнување на малолетниците со редовни казни пропишани за возрасни сторители на кривични дела. Младите сторители на возраст од 14 до 16 години можеа да бидат казнети само со воспитни мерки, а оние на возраст од 16 до 18 години со воспитни мерки и казна малолетнички затвор, како посебна малолетничка санкција (Хирјан, Сингер, 1988). Во духот на обезбедување заштита, помош и надзор на најмладите сторители, со цел да се обезбеди нивно соодветно воспитување, корекција и правилен развој, беше усвоена трипартитна поделба на воспитните мерки на дисциплински мерки (опомена и упатување во дисциплински центар за малолетници), мерки на зголемен надзор (спроведени од родители, старатели, друго семејство, орган за старателство) и институционални мерки (упатување во воспитна установа, воспитно-поправен дом и установа за малолетници со дефекти). Со усвојувањето на трипартитната поделба, малолетничкото кривично право, покрај своите претходни контури и одредена содржина, доби и своја сосема посебна содржина, со што се заокружи уште една фаза во неговиот развој.

Во понатамошните законски интервенции, воспоставениот систем не се промени значително. Понатамошен напредок е постигнат во подобрувањето на регулирањето на индивидуалните образовни мерки и во насока на усвојување подобри правила за нивен избор, со цел да се постигне најголема можна индивидуализација на третманот на малолетниците (Кривичен законик на СФРЈ, 1965 и 1973 година, види кај Ритоса, Божиќевиќ-Грбиќ, 2012). На крајот на 20 и почетокот на 21 век се случи значително поместување во општествената и правната положба на малолетните деликвенти. Прво, се

формираа судови за малолетници, што не беше случај порано, бидејќи малолетните сторители на кривични дела се третираа на ист начин како и возрасните сторители на кривични дела. Во некои земји, малолетничките судови функционираат како независни институции, додека во други – одделенија за малолетници се формираат во рамките на редовните судови. На пример, во Република Српска, во рамките на Окружниот суд постои Суд за малолетници. При изборот на воспитна мерка, судот ги зема предвид возраста на малолетникот, нивото на неговиот социјален развој, неговите психолошки карактеристики, неговите склоности, мотивите за извршување на делото, неговото претходно воспитување, средината и околностите во кои живеел, тежината на делото, дали претходно бил подложен на воспитна мерка или казна, како и сите други околности што можат да влијаат врз изрекувањето на мерката со која најдобро ќе се постигне целта на воспитната мерка.

Од ова јасно може да се види дека денес фокусот е на личноста на сторителот и дека се бара одговор на прашањето што го тера младото лице да изврши кривично дело. Во исто време, целта е да се обезбеди заштита на малолетните сторители од деструктивните реакции на општеството. Современото општество помина долг пат во однос на хуманизирањето на односите кон малолетните сторители. За ова сведочат и меѓународните документи усвоени од голем број земји, кои ги промовираат човековите права и слободи. Примери за ова се Светската декларација за човекови права од 1948 година, усвоена во Женева, и Конвенцијата за правата на детето од 1989 година, усвоена во Вашингтон.

Исто така, покрај горенаведените меѓународни декларации и конвенции, ќе ги наведеме и другите најважни меѓународни документи што се однесуваат на правата на малолетните сторители на кривични дела. Тоа се: Стандардни минимални права за третман на затвореници (Женева, 1955 година); Меѓународен пакт за граѓански и политички права (CCPR, 1966 година); Насоки на ОН за спречување на малолетничка деликвенција; Насоки од Ријад (1990 година); Правила на ОН за заштита на малолетници лишени од слобода; JDL правила (1990 година); Стандардни минимални права на ОН за алтернативни санкции; Токиски правила (1990 година). Горенаведените меѓународни документи содржат релевантни норми што претставуваат појдовна точка за дефинирање на системот за малолетничка правда и стандардите во областа на малолетничката деликвенција. На овој начин, политичкиот минимум што треба да го исполни националното законодавство се

утврдува во однос на условите под кои малолетните сторители се лишени од слобода, забраната на смртната казна, почитувањето на основните човекови права при примена и спроведување на образовни мерки за реинтеграција на млади лица во судир со законот во општеството (Константиновиќ-Вилиќ, Костиќ, 2006). Во Босна и Херцеговина, без оглед на тежината на кривичното дело што го сторил малолетник, општеството тргнува од принципите на демократија, индивидуализација, хуманизација, обидувајќи се да ја постигне потребната ресоцијализација на малолетните сторители преку рехабилитација, отфрлање на репресивните мерки и процедури и целосно почитување на нивната личност. Целта на современото општество е да имплементира најквалитетни и најефикасни можни превентивни програми, со цел да се намали бројот на малолетни сторители, што секако ја оправдува изреката „превенцијата е подобра од лекувањето“. Анализирајќи ја положбата на малолетните деликвенти низ историјата, јасно е дека било потребно многу време за да се постигне транзиција на малолетниците во посебна категорија сторители од правна перспектива.

Од самите почетоци на прифаќањето на различната положба на најмладите престапници во заедницата, како одговор на божествена заповед или барање за правда, се воспоставија правила за малолетниците како сторители во минијатура, сè додека конечно малолетниците не беа препознаени како млади лица на чие криминално однесување треба да се реагира со водство, поука, воспитување и грижа, а не со репресивни мерки. Малолетничкото кривично право се развиваше постепено, по два колосека. Од една страна, одредбите за малолетниците се менуваа и подобруваа како и другите одредби од кривичното право, а од друга страна, квалитативен напредок беше постигнат со создавање малолетнички одредби во согласност со заклучоците на медицината, психологијата и педагогијата за психофизичкиот развој, разбирањето, однесувањето и образовното влијание врз децата и младите. Потпирајќи се на горенаведените факти, во последно време реформистичките трендови се движеа кон препознавање на проблемот со малолетничката деликвенција како сериозен асоцијален феномен, кој носи одредени специфичности. Освен што е силен индикатор за зла на едно општество, малолетничката деликвенција е и еден вид индикатор за понатамошниот развој на криминалот, бидејќи бројни студии покажаа дека превенцијата на криминалот започнува со превенција на малолетничката деликвенција. Сложеноста на неговите причини ја наметна потребата од донесување низа одредби со превентивни,

одвраќачки, образовни, и казнени цели, како и со цел да се помогне и заштитат младите престапници. Се покажа дека не е доволно да се признае посебната положба на малолетниците и да се одредат посебни санкции за нив, туку е потребно и посебно да се регулираат судовите, постапките за малолетници и системите за извршување на санкциите.

1.3. Кризата на општествениот вредносен систем и девијантното однесување на младите

Во денешното (пост)модерно глобално општество окупирано од бројни противречности, социјални ризици, социјални немири и политичка нестабилност, не се потребни многу аргументи за да се докаже зошто општествените девијации се врвна тема. Промените во транзициското општество условуваат и промени во структурата на девијациите кои добиваат нови форми, динамика и променета каузалност. Во контекст на такво општество кое се карактеризира со големи „транзициски тешкотии“ со бројни форми на општествени девијации, разгледувањето и проучувањето на овие феномени е во исто време морално, хуманистичко, економско, социолошко и правно прашање (Југовиќ, 2009). Младите луѓе денес живеат во општество на криза и ризик, кое тие не го произвеле, туку самите стануваат жртви на кризата на општеството и ризикот што го продуцира светот на возрасните. Тие стануваат ризична популација со бројни ризични и криминогени карактеристики, а некои од нив почнуваат да се однесуваат во согласност со овие карактеристики.

Децата и младите често нè изненадуваат со своите ставови, ставови кон постарите лица, размислувања, изреки, вулгарни зборови, грубо однесување и агресивни испади што родителите најчесто ги оправдуваат со периодот на адолесценција или некоја минлива фаза во нивниот развој. Во разговорите со децата и младите сфаќаме дека тие немаат соодветни аргументи за да го оправдаат овој вид однесување, или овие оправдувања се пристрасни, незрели, честопати под влијание на постари врсници или поткрепени од настани и информации од таблоидниот печат итн. Младите луѓе сè повеќе наоѓаат модели на улоги во медиумските ѕвезди од ТВ-реалити емисиите, но и во луѓе кои брзо се збогатиле на нелегален начин, т.е. луѓе од другата страна на законот. „Најдобар пример за оваа изјава е промоцијата на луѓе од врвот на организираниот криминал, преку нивниот начин на живот

кој беше претставен како пожелен во медиумите: тоа е слика за комбинација од патриотизам, моќ, успешен бизнис и удобен живот“ (Југовиќ, 2011: 397).

Медиумската популаризација на ваквите луѓе секако придонесе за целокупната ерозија на вредносниот систем, но и за падот на перцепцијата за важноста на формалниот нормативен систем на вредности. Во таква општествена атмосфера, младите луѓе сè повеќе се фасцинирани од ваквите „социјални бунтовници“, нивниот животен стил, жаргон, животни ставови и однесување во јавниот живот. Ваквите модели на улоги, нивното однесување и ставови имаат негативно влијание врз децата и младите луѓе кои често сакаат да бидат како нивните модели на улоги. Причините за ваквите нарушувања во однесувањето кај децата и младите може да се најдат во неодамнешните воени настани, економските и политичките кризи, невработеноста, сиромаштијата, транзицијата низ која минуваме, влијанието на разните супкултури и други слични фактори. Токму таков нарушен вредносен систем создава криминогена инфекција кај децата и младите луѓе, која е сè повеќе присутна во нашето општество и која претставува „извор или фокус“ на сите други форми на девијантно однесување. Поаѓајќи од овој факт, сакав да истакнам дека малолетничката деликвенција не се јавува преку ноќ и дека тоа е развоен пат низ кој минуваат малолетните деликвенти, со своите бројни карактеристики и специфичности.

1.4. Теории на малолетничка деликвенција

Во рамките на теории на малолетничката деликвенција предвидени се: социолошки, психолошки, биолошки, криминолошки теории, теоријата за XYY хипотеза како генетска каузација на криминалот и кривичноправни теории. Горенаведените теории се од големо значење кои помагаат при одредување и дефинирање на проблематиката на малолетничка деликвенција од етиолошка гледна точка, исто така покажуваат сеопфатност при дефинирање на причините за појава на малолетничката деликвенција.

Социолошки теории

Емил Диркем (Emile Durkheim) во своето дело „Правила на социолошките методи“ го изнесува ставот за влијанието на општеството врз детето. Тој вели дека притисокот од страна на општеството е доволен фактор за да се создадат деца со карактеристики на општеството во кое живее, односно накратко тој посочува дека секој поединец е огледало на своето општество.

Главна улога во овој процес на развој на детето како поединец имаат родителите и неговите наставници. Во однос на социолошките теории, ќе направиме една поширока класификација која ќе ги опфати: теоријата на социјална средина; теорија на референтна група; теорија на диференцијална асоцијација; теорија на културен конфликт; теорија на аномија; теорија на социјален интеракционизам и стигматизација; теорија на општествена дезорганизација; теорија на контракултура; теорија на општествена контрола; теорија на етикетирање и секундарна девијација; радикални теории и инструментална теорија.

Теорија на социјална средина

Еден од позначајните претставници на оваа теорија е Alexandre Lacassagne, ученик на познатиот италијански криминолог, Cesare Lombrosso. Lacassagne ја отфрла тезата на Lombrosso за роден злосторник бидејќи смета дека постојат луѓе кои поседуваат исти физички аномалии, но не може да се дефинираат како престапници. Според Lacassagne, личноста се формира под силно влијание на социјалните фактори; со оглед на наведената теза општествената средина е доволно силна за да може да создаде престапници.

Теорија на референтна група

Теоријата на референтна група заедно со теоријата на диференцијална асоцијација; теорија на културен конфликт; теорија на социјална дезорганизација; теорија на аномија; теорија на социјален интеракционизам и стигматизација и радикалната криминологија се меѓу поновите социолошки теории. Анализирајќи ги теориите може да се заклучи дека постојат неколку различни ставови околу поимното определување на криминалитетот. Првата група автори сметаат дека криминалитетот е општествено масовна појава, значи причините ги бараат во општеството, а не во личноста.

Втората група автори, наспроти првата група, сметаат дека криминалитетот е индивидуална појава и причините треба да се бараат во карактеристиките на личноста. Тука најчесто влијаат криминогените фактори, посебно појавата станува уште покомплексна кога станува збор за деца, поради тоа што се во фаза на развивање.

Третата група автори (во оваа група би можеле да ги сместиме американските криминолози) криминалитетот го врзуваат со социо-патолошките појави како што се: проституцијата, вагабундажа, алкохолизам, наркоманија и сл. За да се обработи проблематиката околу „референтна група“, значајно е да образложиме што подразбираме под истиот поим. За прв пат поимот референтна група го употребува Harbert Hyman во 1942 година.

Референтни групи се групи кои поединецот ги зема како пример, и станува дел од нив од различни причини. Општ пример за деца и поврзаноста на деликвенцијата со референтните групи е кога детето сака да стане дел од проблематичните групи (банди, гета), бидејќи тие се влијателни во одредена средина со цел да привлече внимание, а понатаму следниот чекор е градење деликвентен профил. САД е типична земја за референтните групи, бидејќи постојат голем број нации, различни култури, традиции, вредности и сл. Може да констатираме дека референтните групи се позабележителни во мултикултурните земји. Причината е во тоа што хетерогеноста на референтните групи, а посебно и влијанието на најмасовната група кон останатите помали групи во одредена средина е најдобар пример за да се определи значењето на референтна група.

Теорија на диференцијална асоцијација (идентификација)

Основоположник на теоријата на диференцијална асоцијација (позната како „теорија на различни поврзувања“) е американскиот социолог Edwin Sutherland, преку своето дело „Принципи на криминологијата“ (Principles of Criminology) во 1924 година.

Основата на теоријата на диференцијална асоцијација е дека криминалното поведение се учи од оние луѓе со кои злосторникот е во тесна и непосредна врска, додека основата на криминалното поведение е социјалната дезорганизација. Концептот на социјална дезорганизација е заменет со концептот на диференцијална (различна) социјална организација, па оттука криминалното поведение е резултат на учењето во процесот на дружење (интеракција) со престапници и групи во кои доминираат криминални примери.

Ако во непосредната средина на поединецот доминира престапничко поведение, таквото поведение решавачки влијае врз него и го формира како деликвент. Sutherland смета дека корените на криминалот извираат од социјалната организација, а злосторството во едно општество е израз на таа организација.

Детето станува престапник тогаш кога односите (контактите) со криминалните поведенија се посилни за разлика од односите со лица кои го почитуваат законот. Во текот на криминалните активности, детето ги учи основите и главните техники на криминалот, различниот однос со луѓето, непочитувањето на законот, нов животен стил и нови криминални навики. Наброените карактеристики се доволни за да може да се констатира дека се гради нова криминална позадина.

Постојат определени критики за теоријата на Sutherland. Дел од критиките велат дека теоријата не ги објаснува типологиите на криминалот; не дава објаснување зошто некои луѓе кои го учат криминалот не се вклучени во криминалните дела и не објаснува како првиот престапник станал криминалец. Постојат 9 постулати на теоријата на диференцијална асоцијација:

– деликвентното поведение се учи;

– деликвентното поведение се учи со интеракција и вербална комуникација со други луѓе;

– најважниот дел од криминалното однесување е дека се учи во определен круг луѓе. Ова подразбира дека контактите имаат непосреден и примарен карактер;

– учењето на деликвентното поведение подразбира учење на техники на сторување на кривични дела;

– специфичната насоченост на мотивите се формира од одредбите и дефинициите на правните норми како поволни и неповолни;

– лицето станува деликвент поради превладување на корисноста за нарушување на законот, наместо воздржување од тоа. Токму овој постулат многу јасно го објаснува принципот на диференцијална асоцијација;

– диференцијалните асоцијации се разликуваат од нивната фреквентност, траење, приоритет и интензитет. Овие каактеристики означуваат дека деликвентното поведение и антиделиквентното поведение меѓусебно се разликуваат;

– процесот на учење на криминалното поведение во себе ги вклучува сите механизми што дејствуваат во границите на она што се сака да се научи;

– криминалот и деликвентното поведение се јавуваат како израз на општите потреби и вредности.

Теорија на културен конфликт

Прв пат за теоријата на културен конфликт зборува шведскиот криминолог Johan Throsten Sellin во своето дело „Културните судири и злосторството“ (Culture Conflict and Crime). Теоријата на културен конфликт е позната како „теорија на културна девијација“. Според оваа теорија, криминалот се јавува поради судирот на вредностите што се јавуваат во различни групи и имаат различни начини на однесување. Хетерогеноста на социјалните групи води кон различни вредности, верувања и идеи. Кога ќе настане судир меѓу наведените вредности, во тој случај настанува конфликт, а конфликтот може да резултира и со криминално однесување.

Според Johan Throsten Sellin постојат два вида конфликти: примарен и секундарен конфликт. Примарниот конфликт се јавува кога доаѓа до судир на различни културни вредности, додека секундарниот конфликт подразбира развивање на една единствена култура во рамките на различни култури со сопствен сет норми, вредности и однесување. Во рамките на оваа теорија ќе дадеме место и за дисхармонија на културите, поткултура или супкултура, и влијанието на супкултурата врз детските банди. Дисхармонијата на културите се јавува кога постои состојба на прифаќање на друга култура или влијание од други култури, со различна традиција, вредности и норми. Поткултура или супкултура е култура на различни групи кои се карактеризираат како затворени, цврсти, тесни и супкултурните групи се во спротивност со доминантната култура во определено општество која има различна традиција и вредности. Супкултурните групи во последно време се

карактеристични за секташтво. Теоријата за супкултура произлегува од истражувањата на школата од Чикаго.

Истражувањата од школата тврдат дека одредени групи во општеството имаат карактеристични негативни вредности и ставови кои се погодни за криминал. Како пример можеме да ја земеме поткултурата која се формира во криминалните здруженија на малолетниците, која опфаќа различни старосни групи малолетници, со интерес за сторување кривични дела. Една од поважните цели на криминалните супкултурни групи е опфаќање на што повеќе малолетници; причината лежи во тоа што малолетниците имајќи ја предвид возраста, не се доволно зрели за да оценат дали супкултурната група може да изврши негативно влијание врз нивното воспитување

Теорија на аномија

Највлијателниот претставник на оваа теорија е Robert Merton со своето дело „Social Theory and Social Structure“. Учењата на Merton се засноваат врз теоријата за аномија на Emile Durkheim. Според Durkheim, аномичните самоубиства се резултат од различни општествени депресии, начинот на животен стил на поединецот или уништување на вредностите, а можат да бидат предизвикани од: лошата економска состојба во општеството, сиромаштијата, лошите односи во семејството и слични фактори кои негативно се рефлектираат врз поединецот и го водат кон самоубиство. При определување на аномијата, Merton поаѓа од претпоставката дека деликвенцијата е резултат на преоптовареноста која настанува поради јазот на културни цели и средства кои се на располагање за да се остварат тие цели.

Токму поради оваа причина малолетните деликвенти од пониските општествени слоеви поради недостиг на културни вредности и потреба од задоволување на сопствените потреби, заедно со поседување на материјални добра што за нив е од примарно и клучно значење, вршат криминал со непочитување на законските одредби за да ја постигнат сопствената цел. Аномичната личност на децата се определува како личност без иднина и без минато, со чувство на морална празнина. Во состојба на аномија се раѓаат пет вида однесување како начини на реакција на поединците на аномијата:

– Конформизам: (приспособување) нема значење како извор на девијантно поведение,

– Иновација: прифаќање и стремеж кон културните цели како што се пари, углед и сл. со отфрлање на дозволените средства за нивно достигнување,

– Ритуализам: напуштање на културните цели, но со придржување на институционалните норми (ова поведение по правило не станува девијантно),

– Ретретизам: (повлекување, бегство, отуѓеност) отфрлање на културните цели и на институционалните средства. Тука спаѓаат алкохолизмот, наркоманијата и сл.

– Бунтовништво: промена на општеството и културната средина.

Теорија на социјален интеракционизам и стигматизација

Основната цел на оваа теорија е од една страна објаснување на криминалитетот и деликвенцијата, а од друга страна социјалната патологија, низ социолошка призма. При објаснувањето на криминалитетот и деликвенцијата се тргнува од општествениот систем. За теоријата на социјален интеракционизам значајни се следните клучни поими кои го градат костурот на самата теорија, а тоа се: општествен систем, општествени групи, девијантни поведенија и деликвенти. Оштествениот систем е една целина во која составните делови се: население, социјални односи, култура и сл. Доминантните и влијателните општествени групи заземаат највисоки политички и економски позиции во општеството; тие остваруваат силен ефект врз културата, правото, политиката.

Девијантните поведенија настануваат тогаш кога определени однесувања (асоцијални или антисоцијални) не се во согласност со поставените норми. Конечно, деликвенти се оние лица кои органите на кривичниот прогон, на социјална контрола ги прогласуваат за такви, врз основа на дефинирањето на одредени ситуации или поведенија, тргнувајќи од кривичноправните норми што ги донела доминантната политичка група во општеството. На таа основа во општеството се создаваат две доминантни групи: конформисти – оние што ги почитуваат нормите, и девијантни – оние што ги кршат нормите.

Психолошки теории

Психологијата како наука се занимава со објаснување на човековите чувства, мисли, можности и односи. Еден од важните претставници во врска со психолошките теории околу темпераментот е Хипократ. Од криминолошка и кривичноправна гледна точка, за нас категоризациите околу темпераментот се битни за да ја создадеме конекцијата на психолошките промени кај детето и причинско-последичните врски со криминалот. Пред да преминеме на класификација на темпераментот, да објасниме што е темперамент и како психолошките теории, а воедно и темпераментот влијаат врз малолетничката деликвенција. Психолозите истакнуваат дека голем број малолетни деликвенти доаѓаат од сиромашни семејства, имаат деструктивни односи со соседите, пријателите и со наставниците. Во контекст на психолошките теории, психолозите појавата на криминалитетот и деликвенцијата кај децата ја гледаат во менталното и емоционалното нарушување, а не само како последица на социјалните фактори како што се класните судири, сиромаштијата итн. Така, во рамките на психолошките теории ќе ги опфатиме: психодинамичните теории; когнитивни теории и теоријата на социјално учење. Темпераментот е важен фактор за сторување кривични дела, па оттука ќе ја дадеме поделбата на темпераментот според Хипократ:

I. Колеричен – овие лица најчесто имаат чиста цел, тие се многу добри аналитичари, брзо реагираат и поседуваат висок степен на амбиции со самодоверливо и строго его;

II. Сангвиничен – луѓето со сангвиничен темперамент се оптимисти, со краткотрајни слаби реакции (лесно создаваат лутина и исто така лесно ја забораваат), кои лесно воспоставуваат контакти со многу луѓе;

III. Флегматичен – основната емоција им е рамнодушност, тие бавно реагираат, имаат тенденција да избегнуваат конфликти. За разлика од колеричниот, сангвиничниот и меланхоличниот темперамент, флегматичните лица најдобро се чувствуваат кога се сами;

IV. Меланхоличен – за разлика од сангвиничниот темперамент во кој како основна емоција се јавува оптимизмот, во меланхоничниот темперамент се јавува песимизмот.

Лицата со меланхоличен карактер тешко ги преживуваат дејствата, тешко воспоставуваат контакти и не им се забележуваат чувствата. Австрискиот филозоф Rudolf Stainer зборува за меланхоличните карактери и вели дека секој човек е господар на своето тело, но меланхоличните личности сметаат дека не можат да раководат со сопственото тело. Во рамките на психолошкте теории ќе ги анализираме: психодинамичните, когнитивните, теоријата на социјално учење и психоаналитичките теории заедно со влијанието на психоза и невроза кај малолетниците.

Психодинамични (психоаналитички) теории

Психодинамичните теории се познати по учењата на Sigmund Freud, Alfred Adler, Jacques Lacan, Harry Stack Sullivan, Carl Jung. Во екстремни случаи менталните тортури ги насочуваат луѓето кон агресија и насилство. Психодинамичните теории се поврзани со психоанализата, а најчесто познати како психоаналитички теории; во тој контекст човековите дејства не можат да се објаснат само кога човекот е свесен за неговите дејствија, туку психодинамичните теории се занимаваат и со испитувањето на потсвеста.

При анализирање на психодинамичниот приод, клучна улога игра периодот од детството и периодот на развој на детето, значи психоаналитичките теории го објаснуваат деликвентното однесување нагласувајќи ја важноста на воспитувањето на детето и семејните односи. Основа на психодинамичните теории е претпоставката дека човековото однесување е контролирано од несовесни ментални процеси и се развива во раното детство. Според Sigmund Freud, психичкиот апарат на личноста се состои од три главни компоненти: ид, его и супер его. Ид е примитивниот дел, компонента со кое е родено секое дете. Егото се развива преку реалноста на животот и помага за управување на потребите на ид. Супер егото се развива преку интеракција со родителите и другите луѓе значајни за детето и претставува развој на совеста и моралните правила.

Freud смета дека непочитувањето на законот е производ на абнормалната структура на личноста која се формира од раните години. Имајќи ги предвид психодинамичните теории, важно е да ги потенцираме целите на оваа теорија. Според тоа, овие теории се занимаваат со: ставање на површина на конфликтите кои се вградени во потсвеста; водење надзор врз

сопствениот живот; градење здрави односи со луѓето и сл. Францускиот психолог и невролог Pierre Janet, при објаснување на психоаналитичките теории вели дека проблемите кои настануваат во психата можат да влијаат врз човечкото тело, како на пример парализирање поради претрпен стрес, иако од биолошка гледна точка не би имало проблеми; целта на психолошката анализа е духовно чистење и отфрлање на отровите (disinfection) од психата. Во овој контекст може да се заклучи следното: постои веројатност дека психичките растројства, нестабилности и притисоци може негативно да влијаат врз физичкиот интегритет и да резултираат со физички болки.

Во рамките на малолетничката деликвенција, психолошките теории се многу битни за да се определат факторите и причините кои влијаат врз психата на детето за да создаде деликвентен профил. Според психоаналитичките теории, моралниот развој и дисциплината се многу важни карактеристики што мора да ги поседува секое дете. Оттука, да додадеме дека истиот став околу моралниот развој е предвиден и во учењето за егото во Фројдовата теорија. Од моментот кога детето ќе ги пречекори забраните, почнува да се создава и развива чувството на вина. Тука се јавуваат две насоки: прво, ако во овој момент не се води надзор од родителите, детето продолжува да се чувствува виновно и во тој случај следната етапа е сторување деликвентни активности; второ, ако во истиот момент родителите вршат надзор врз детето, тогаш од психичка гледна точка се создаваат различни емоции, и детето може да разликува што е дозволено и што не е дозволено. Од горенаведените ставови околу поврзаноста на психодинамичните теории со малолетничката деликвенција може да се заклучи дека психичкиот развој е важен дел за воспитниот процес, но начинот на живеење на детето, сепак, се раководи од страна на родителите и оттука и начинот на воспитување. Доколку детето не може да воспостави контакт со родителите и, општо кажано, да ги филтрира негативните особини од својот карактер, во тој случај тие создаваат напор во психата и го вовлекуваат детето кон сторување кривични дела, што може да се каже дека тоа го претставува и првиот чекор кон деликвенција.

Когнитивни теории

Когнацијата ја означува способноста за знаење, односно когнацијата е општ назив за процесот на: размислување, учење и помнење. Психолозите кои се занимаваат со когнитивните теории (когнитивна перспектива) се фокусираат на менталните процеси,

односно на начинот на решавање на проблемите. Jean Piaget е основач на овој пристап и најважен претставник на развојната детска психологија и според него внатрешната мотивација на детето е една од битните концепции. Когнитивната адаптација претставува една од основните функционални константи во човековиот развој бидејќи секоја личност има вродена тенденција да се адаптира на околината.

Американскиот психолог Lawrence Kohlberg, познат по неговата „теорија на фази на морален развој", концептот на развојните фази го примени во криминологијата. Според оваа теорија децата патуваат низ фази на морален развој каде што одлучуваат за моралниот и етичкиот развој, па така престапниците имаат различна морална ориентација која се разликува од луѓето кои го почитуваат законот.

Теорија на општествено (социјално) учење

Изразот „општествено учење" за прв пат е употребуван во 1947 година, од страна на Julian Rotter, а потоа Bendura и Mischel со своите учења најмногу придонеле за развојот на оваа теорија. Меѓусебното учење на луѓето за прв пат го анализира американскиот филозоф и психолог John Dewey, кој умот и формирањето на умот ги проценува како општествен процес. Според Julian Rotter, за да се објаснат човековите однесувања, треба да се анализира поединецот и неговата средина. Значи теоријата на општествено (социјално) учење поаѓа од хипотезата дека однесувањето се учи преку копирање туѓи однесувања, а резултатот може да биде успешна или неуспешна копија. Од самото дефинирање за „копирање на однесувањата на други личности" може да се заклучи дека наведената теорија тесно е поврзана со причините за малолетничка деликвенција, бидејќи во рамките на оваа теорија може да се анализираат позитивните и негативните аспекти на имитирањето на семејството како микро група и влијанието од социјалната средина. Во рамките на имитирањето или копирањето, за нас се битни негативните карактеристики бидејќи токму тие карактеристики водат кон деликвентните активности. Општите принципи на општествено (социјално) учење се следните:

– луѓето ги копираат туѓите однесувања преку набљудување на тие односи;

– учењето може да оствари или да не оствари влијание врз однесувањето на личноста;

– перцепциите играат голема улога во процесот на учење;

– теоријата за општествено учење е во функција на мост меѓу когнитивното учење и начинот на однесување.

Од наведените принципи, четвртиот принцип на општествено учење покажува дека оваа теорија е тесно поврзана и со когнациите.

Биолошки теории

Биолошките теории во рамките на криминологијата ги анализираат генетските и биолошките карактеристики на престапникот. Истовремено овие теории тврдат дека престапникот е создаден од посебен „материјал“ со различни физиолошки, генетски и структурални разлики. Во рамките на биолошките теории ќе дадеме место на *Генетска каузација на криминалот*, или позната како: XYY хипотеза, френолошка теорија и ендокринолошка теорија. Lombrosso, како дел од првите позитивисти, смета дека престапникот од биолошка гледна точка е дегенериран од самото раѓање и свртен кон првобитноста.

Lombrosso лицата што ги поседуваат биолошките карактеристики на престапничко поведение ги нарекува „стигмати“. Според овој модел, престапниците ги поседуваат следните анатомски карактеристики: изретчена коса; губење сила и килажа; мал череп; тесно чело; крупни коски во черепот; развиени коски на јаболчниците и вилицата; темна боја на кожата; виткана коса; големи уши; сличноста на машкиот и женскиот пол: машките личат на жени и обратно; намалување на генетски активности; минимално чувство на болка; неемотивност; отсуство на чувството за каење и посебни морални вредности. Балансираните типови се луѓе кои изгледаат како престапници, но немаат никаква криминална позадина, односно не поседуваат мезоформски карактеристики.

Мора да додадеме дека денес наведените типологии на Lombrosso и Sheldon не се прифатливи; тие се битни за еволуцијата на биолошките теории заедно со типологиите на

Krecthmer, Glueck и Juan Cortes. Благодарение на криминалистиката, денес постојат современи методи за пронаоѓање на престапниците (како што се евидентирање на биолошки, хемиски, механички траги, отисоци од прсти, идентификација и сл.).

1.5. Влијанието на социопатолошките појави врз малолетничката деликвенција

Општествената дезорганизација и општествената дисфункционалност се краен исход на социјалните болести во општеството, па оттука и прашањето: Дали општеството е болно и кои се тие болести? Социјалната патологија се занимава токму со објаснување на „општествените болести“ кои вршат негативно влијание особено врз порастот на малолетничка деликвенција. Во Македонија најзастапените социопатолошки појави кои влијаат врз зголемување на стапката на деликвенција ги групираме на: токсикомани (тука спаѓаат алкохолизмот, наркоманијата и никотинизмот); сексуални девијации, кои ја опфаќаат проституцијата, коцкањето (хазардните игри) и вагабундажата, и третата категорија се агресии во кои се сместени самоубиствата и убиствата. Освен наведената категоризација на најзастепените социопатолошки појави, сметаме дека во изминатите неколку години со брзиот развој на технологијата, зависноста од социјалните мрежи создаде една нова социопатолошка појава позната како интернетманија.

I. Алкохолизам

Зависноста од алкохолот се дефинира како хронична болест позната по употреба на алкохолот како еден вид токсикоман. Алкохолизмот како социјалнопатолошка појава станува поризична кога се јавува како општествено масовна појава. Според податоците на Светската здравствена организација (СЗО), зависноста од алкохолот кај луѓето придонесува за барање причини за користење алкохол. Пред да го објасниме влијанието на алкохолизмот како социопатолошка појава, заслужува да се обрне внимание на класификацијата на типови на алкохоличари. Од теоретски аспект постојат неколку видови класификации околу типови на алкохоличари, а една од најшироко употребуваните класификации е: алфа, бета, гама, делта, епсилон и зета алкохолизам.

Според оваа класификација, алфа алкохолизмот се манифестира со психолошка зависност од алкохол, но не ја надминува границата на дозволената употреба на алкохол, па така во рамките на алфа алкохолизмот сè уште не може да се зборува за зависноста од алкохол; бета алкохолизмот се врзува за навиките, и во оваа фаза веќе постои психолошка зависност, како и конфликти во семејството и средината; гама алкохолизмот ја претставува третата фаза која се карактеризира со физичка и психичка зависност, како и тешки промени на однесувањето.

Карактеристично за гама алкохолизмот е дека постои губење контрола за пиење и зголемена толеранција на алкохол; делта алкохолизам се карактеризира со висок степен на толеранција на алкохол и неможност за апстиненција; епсилон алкохолизмот е карактеристика за повремено добивање неодолива желба за користење алкохол, лицата пијат со денови и имаат настапи на амнезија која се карактеризира со губење на меморијата за одреден временски период и за одредени настани, па така оваа група алкохоличари се сметаат за непресметливи; зета алкохолизам се карактеризира со патолошко труење со алкохол кое води до агресивност и антисоцијално однесување. Кај малолетните деликвенти се забележани неколку комбинации при користење алкохол, како на пример: алкохол и цигари; алкохол и канабис (марихуана); алкохол и кокаин; алкохол и психостимулативни средства; седативи и барбитурати. Во случај кога опијатите (како, на пример, хероинот) можат да бидат недостапни за малолетните лица, тие применуваат седативи, алкохол и психостимулативни средства. Ако постои комбинирана зависност од опијати, седативи и алкохол, апстиненцијалните кризи можат да бидат многу повеќе изразени, а интоксикацијата е смртоносна.

Ваквата зависност доведува дури до поголема тенденција кон самоубиство, што е посебна категорија на социопатолошка појава. Lombrosso алкохолизмот го гледа како причина за деликвенција. Така, дел од алкохоличарите сторуваат кривични дела со цел да дојдат до средства за да купат алкохол, од друга страна одредени алкохоличари користат алкохол со цел да најдат храброст за да сторуваат кривични дела; во двата случаи алкохолизмот се прикажува како причина за сторување кривични дела.

Во Македонија границата на користење алкохолни пијалаци од страна на деца е поместена на 16 и 17 години. Како главни „празнини“ кои се појавуваат кај малолетните лица при

користење алкохол се: проблеми на училиште со одложување на обврските; семејни судири; влошување на здравјето на детето и, конечно, финансиски проблеми кои најчесто се врзуваат со деликвенцијата. Најкарактеристично за финансиските проблеми е вршење кражби со цел да може да се набават алкохолни пијалаци.

Децата кои користат алкохол имаат четири пати поголема веројатност да развијат зависност од алкохол за разлика од оние кои чекаат да наполнат 18 години; седум пати поголема веројатност да бидат вклучени во сообраќајна несреќа и 11 пати поголема веројатност да претрпат ненамерни повреди како последица од пиењето.

Постојат различни причини кои поттикнуваат користење алкохол од страна на децата, како што се: навики; редовно користење алкохол од страна на родител или двајцата родители кои влијаат на детето; несоодветно однесување на родителите по користење алкохол кои влијаат врз користење алкохол на детето, како и нивното негативно однесување; лоша комуникација меѓу семејните членови поради прекумерно консумирање алкохол; изолација од социјален живот, поточно изолирање на детето од средината поради користење алкохол; влошување на финансиската состојба. Derek Rutherdorf наведува 4 причини кои влијаат врз младите да користат алкохол: влијание на родителите; социјално влијание; влијание од страна на врсници и користење алкохол за да му помогне на друг млад човек да се чувствува „добро“. Влијанието на родителите, поточно животните навики на родителите е највлијателен фактор врз детето, со други зборови – доколку еден или двајцата родители се алкохоличари, тоа го наследува и детето.

Чести се случаите кога губењето на едниот родител или двајцата родители создава емоционална фрустрација која може да резултира со почеток на алкохолизам; исто така, во семејствата каде што не постои емотивна поврзаност меѓу детето и родителите често се проследува со користење алкохол од страна на детето. Втората причина е социјалното влијание – најголем број на малолетни лица почнуваат да користат алкохол како резултат на социокултурниот притисок или, со други зборови, користат алкохол за да се приспособат на средината. Тука важно е да потенцираме дека алкохолот е најшироко прифатена психоактивна супстанца. Третата причина е влијанието од страна на врсници.

Децата прифаќаат да користат алкохол под влијание на врсници кои се наоѓаат во истата група. Влијанието на групата врсници како дел од социокултурната сцена ги ослабува моралните вредности и го охрабрува детето да користи алкохол. Конечно, четвртата причина е користење и нудење на алкохол за да му помогне на друг млад човек да се чувствува „добро“. Станува збор за нудење алкохол на други малолетни лица како и користење алкохол со цел да се избегнат проблемите, конкретно за избегнување на интерперсонали и интерпсихички проблеми.

Според многубројни истражувања, алкохолизмот се врзува со сторување различни кривични дела како што се: убиства, телесни повреди, разбојништва, клевета, малтретирање семејни членови, силување, кривични дела против имотот и сл. Во Македонија најчести кривични дела кои се сторуваат од страна на малолетници кои користат алкохол се: кривични дела против имотот, кривични дела против половата слобода и половиот морал, тука посебно ќе го издвоиме силувањето како кривично дело, кривични дела против животот и телото – посебно ќе ги издвоиме: телесната повреда, учество во тепачка како најкарактеристично кривично дело кое се сторува од страна на малолетници под дејство на алкохол, како и сообраќајните деликти. Во контекст на поврзаноста на малолетните деликвенти – корисници на алкохол и сообраќајната деликвенција, Гинтер Кајзер го употребува терминот „сообраќајно пијанство“ кое во последните години покажува пораст посебно кај малолетните лица учесници во патниот сообраќај кои се под дејство на алкохол.

II. Наркоманија

Под поимот наркоманија се подразбира злоупотреба на опојни дроги и психотропни супстанции, или како што е познато во модерната литература, таа претставува зависност од дрога. Поимот е создаден од грчките зборови „нарко“ што значи закочување и „манија“ – беснеење. За да ја прикажеме порзаноста на наркоманијата со малолетничката деликвенција, првично треба да ја прикажеме класификацијата на дрогите. Согласно со наведената категоризација на дрогите, меѓу најпроширените дроги во светот кои се користат за наркоманска употреба можеме да ги наброиме следните: опиум, морфиум, хероин, коденин, кокаин, екстази, хашиш, марихуана, LSD-25 (Liseric Acid Diethylamid полусинтетичка дрога), panopin, kawa-kawa, absint, кату, етер и допинг средства познати како анабола стероиди кои во последните години масовно се користат од страна на

малолетните лица, посебно од машкиот пол, со цел да се постигне добар физички изглед. Во поголемите градови на Македонија сè почеста е ситуацијата на дување лепило како еден вид инхалат од страна на малолетните лица кои притоа покажуваат агресивен и насилен став спрема средината, што се манифестира со присилно барање пари од непознати луѓе на улица, напаѓање, грабнување и сл.

Како детето за прв пат се наоѓа во допир со опојните дроги и психотропните супстанции? Одговорот е: првично од љубопитност, којшто е само првиот чекор за да се создаде зависност од дрога. Според Robert Schwebel постојат четири фази кои водат кон зависност.

Првата фаза е „проба“, што се прави од љубопитност или по убедување од страна на пријатели. Во оваа фаза дел од децата само ја пробуваат дрогата и не преминуваат на втората фаза, додека останатиот дел преминува на втора фаза која продолжува со често пробување. Втората фаза на зависност е „сè почесто користење дрога“ по првото пробање. Овде најчесто поставеното прашање од страна на децата е: „Зошто да не пробам пак?“ Ова прашање води кон почесто користење дрога во рамките на друштвото заради добро расположение. Во оваа фаза почнуваат финансиските проблеми и убедувањето дека може да се престане со нејзиното користење кога било. Третата фаза е фаза на „навика“. Оваа е една од најопасните фази бидејќи користењето дрога е веќе дел од секојдневието на детето и претставува навика; дрогата се користи со убедување дека полесно се решаваат животните проблеми. Во оваа фаза се занемаруваат секојдневните обврски, се губат блиските пријатели и оттука постои потреба од наоѓање ново друштво од страна на детето. Токму во оваа фаза може да зборуваме за создавање на првиот чекор на деликвенција, а особено кражба на пари за набавување дрога. Во оваа фаза самосвеста за откажување од дрога веќе не е доволна. Конечно четвртата фаза е фаза на „зависност“, се карактеризира како најопасна и најштетна фаза на животот на детето кое користи дрога. Дрогата веќе е поставена во центарот на вниманието и таа станува поважна од сè друго во животот на детето. Во оваа фаза дрогата не претставува никакво задоволство, напротив, таа прераснува во навика која мора редовно да се користи. Последиците од зависноста се манифестираат во физичкиот и психичкиот развој, како и социјалното опкружување на детето.

Како децата доаѓаат во допир со дрогата? Ако го исклучиме примерот со семејството како микро група, во РМ децата најчесто доаѓаат во допир со дрога во средно училиште, каде

што им се нуди бесплатна дрога во близина на училиштето со цел да ги навлечат по одредено време на користење и купување дрога. Како тече целата процедура за користење дрога? Пред сè важно е да дадеме објаснување на поимот „сцена на дрога“ со која се опишува наркоманската супкултура, однесување, ставови, начин на облекување на припадниците на маргиналната група на зависници. Младите кои стануваат дел од оваа сцена на дрога првично почнуваат со користење хашиш, потоа следува прва доза, прво фиксање и продолжување на користење на различните видови дрога според одреден ритуал.

III. Никотинизам

Никотинизмот, или посебно користењето цигари од страна на деца, е многу широко застапен. За разлика од дрогата која претежно прв пат се користи во средношколските години, цигарите се користат дури во пораните години, а причината е нивната достапност. Поради широката достапност на цигарите и неводењето контрола при продавање и давање цигари на деца, ризикот кој извира од користење на цигари во општеството се перципира како незначителен. Последиците од користење цигари не се ништо помалку штетни од последиците на алкохолот, па дури и некои видови дрога, така тутунот, кој се наоѓа во цигарата, содржи: катран, никотин, полониум, што е канцерогена супстанција, ацетон, нафталин, амонијак, јаглерод, инсектицид и слични штетни материи. Наведените материи кои се наоѓаат во тутунот резултираат со различни болести како што се: карцином, мозочен удар, нарушувања на белите дробови, срцев удар, рак на желудник и сл.

Користењето цигари од страна на деца често оди во комбинација со алкохолни пијалаци. Користењето цигари води до зависност, исто како што е состојбата со опојните средства и психотропните супстанции. Во овој случај се наметнува прашањето каква е поврзаноста на никотинизмот со малолетничката деликвенција? Во Македонија сè почесто се среќаваат деца кои питачат на улица, конкретно во трговските центри, на главни улици, по кафулиња, под мостови, со други зборови на прометни места каде со собраните пари купуваат цигари или користат цигари за време на питачење. Оценувајќи го овој случај од една различна перспектива, со цел да се докаже зависноста од цигари на овие деца, истите при питачење

доколку не добијат пари, бараат наместо пари да им се дадат цигари, што укажува на нивната зависност од никотинизмот што се рефлектира со агресивно однесување.

IV. Хазардни игри (коцкање, комар)

Коцкањето или комарот како недозволена хазардна игра е игра на обложување или игра на среќа, која секако е различна од дозволените хазардни игри како што се: лотарија, наградни игри и сл. Коцкањето претставува непродуктивна игра во која, според однапред утврдени правила, еден наспроти друг, со одреден влог учествуваат две или повеќе лица со цел да се стекнат со материјална корист, при што поединечниот успех во играта е неизвесен затоа што во голема мера зависи од случајот.

Во Македонија одредбите околу комарот се инкриминирани во Кривичниот законик и во Законот за прекршоците против јавниот ред и мир. Согласно со чл. 398 ст. 1 од КЗ, тој што неовластено организира комар или друга игра на среќа што е забранета, ќе се казни со парична казна или со затвор до една година; во ст. 3 од истиот член предвидено е казнување со парична казна или казна затвор до една година за лице кое примамува, организира, дозволува или на друг начин овозможува пристап на деца, на игра на среќа во обложувалници, казина или други места каде што се играат игри на среќа. Според чл. 25 од Законот за прекршоците против јавниот ред и мир: „Кој игра комар или друга игра на среќа што е забранета, ќе му се изрече глоба во висина од 200 до 500 евра во денарска противвредност.“ Коцкањето како криминоген фактор, а воедно и социопатолошка појава не е доволно обработена во рамките на криминолошката литература, иако таа претставува зависност од која тешко се откажува. Кај нас состојбата на деца кои се коцкаат е алармантна, речиси и да не постои обложувалница, кладилница во која не се наоѓаат деца. Проблемот првично треба да се бара кај одговорните лица кои им дозволуваат пристап на децата во: казина, обложувалници, кладилници и сл. Така, освен Кривичниот закон и Законот за прекршоците против јаниот ред и мир, согласно со чл. 20 ст. 1, 2 и 3 од Законот за игрите на среќа и забавните игри, лица помлади од 18 години не можат да учествуваат во игрите на среќа. Приредувачот на играта на среќа е должен да го оневозможи учеството на лица помлади од 18 години во игрите на среќа. На лица помлади од 18 години не е дозволен влез

во казина, во простории каде што се приредува томбола од затворен тип, во обложувалници и во автомат-клубови.

Согласно со чл. 158 ст. 2 од Законот за игрите на среќа и забавните игри предвидена е глоба од 1.000 евра во денарска противвредност на одговорното лице во правното лице приредувач на игра на среќа за прекршок, ако овозможува учество во игри на среќа на лице помладо од 18 години и ако му овозможува влез во казина, во простории каде што се приредува томбола од затворен тип, во обложувалници и автомат-клубови. Иако во наведените закони изрично и јасно е наведено дека хазардните игри се забранети за деца, бројката на деца кои учествуваат во ваквите игри од ден на ден се зголемува. Една од главните причини е достапноста на казината и обложувалниците, посебно во прометни места и во близина на училишта, во центарот на градот, нивниот зголемен број, примамливоста на игрите кои се нудат, како и љубопитноста на децата со цел да го пробаат коцкањето.

Коцкањето кај деца доведува до многубројни негативни последици: првично, девијантното поведение, вршење кражби со цел да се здобијат со пари за да можат да продолжат да се коцкаат, занемарување на личната и општествената одговорност, лош успех во училиште, лоша комуникација со родителите, избегнување обврски, крадење пари од дома, продавање дрога, поврзаност со останати социопатолошки појави, како што се алкохолизмот, вагабондажата, безделничењето и сл.

Постојат неколку индикатори кои покажуваат дека детето е вовлечено во коцкање: ненадејни промени во семејниот буџет, почеток со кражби од дома, позајмување пари од роднини и пријатели од страна на детето; лош успех во училиште; промена на расположение; преокупираност од видеоигри, спортски резултати наместо спорт, апликации за хазардни игри, желба за здружување со други лица кои постојано се коцкаат и сл. Во поново време меѓу децата владее нов тренд на поединечно или групно коцкање преку видеоигри кои се играат преку интернет. Кај младите лица се јавува мотивација со цел да ги унапредат вештините во рамките на играта, бидејќи крајниот исход е добивање паричен надомест. Така може да се каже дека во последните години видеоигрите кои често се злоупотребуваат од страна на децата, почнаа да заземаат место како популарна активност за рекреација и неправилно користење на слободното време.

Според истражувањата на Derevensky и Gupta околу децата кои се коцкаат, констатирани се следните работи: 42,4 % од деца коцкари позајмуваат или крадат пари за да ги покријат долговите од коцкање, 21 % пријавиле дека извршиле незаконски дејствија за финансирање на коцкање, 24 % позајмиле пари од своето семејство, 12 % украле пари надвор од своето семејство.

V. Самоубиства

Самоубиството е глобален феномен. Како ризик-фактори на самоубиство се јавуваат: алкохолизмот, агресијата и насилството. Зачудува фактот што во последните 45 години општо гледано во светските рамки стапката на самоубиства кај децата е зголемена. Постојат одредени болести кои директно влијаат врз самоубиствата: депресија, анксиозност, посттрауматско стресно нарушување, шизофренија, биполарно нарушување, нарушување на личноста, наркоманија. Во однос на дефинирање на самоубиството, сè уште не постои прецизна дефиниција околу тоа што претставува самоубиството, бидејќи оваа појава е комплексна и постојат најразлични фактори кои влијаат врз суицидот.

Самоубиството на некој начин е реакција на социопатолошки, психопатолошки, психолошки, како и социолошки фактори. Имајќи ги предвид наведените фактори, може да се каже дека: самоубиството како општествено негативна појава и индивидуален чин на човекот е свесно и намерно уништување на сопствениот живот, облик на човековото реагирање на егзогените и ендогените конфликтни ситуации, но тоа е во некои случаи психопатолошка реакција која е барем исто толку последица на структурата на личноста и на интрапсихичките кризи и пресметки колку и на егзогените чинители кои во таквите случаи играат второстепена улога, или, накратко, самоубиството е човечка реакција како што е секоја друга психичка или психопатолошка реакција; тоа не е болест, туку последица на био-социолошко-филозофска слабост.

Постојат најразлични ризични групи од суицидален ризик како што се: деца деликвенти и деца криминалци, стари лица, депресивни лица, лица зависници од дрога, алкохол, мигранти, лица кои претходно имале обид за самоубиство, криминалци, лица со посебна психолошка структура, лица со семејни конфликти, лица без егзистенцијални услови за

живот, лица кои боледуваат од тешки болести и сл. Според податоците на СЗО, приближно 800.000 луѓе се самоубиваат секоја година, што подразбира едно лице на секои 40 секунди. Исто така, самоубиството се наведува како втора причина за смрт на возраст од 15-29 години, кое ги опфаќа токму децата. Над 79 % од самоубиствата, проценето на глобално ниво, се случиле во земјите со ниски и средни приходи.

Во долунаведениот приказ, прикажани се глобалните статистички податоци од 2016 година околу самоубиствата на млади лица според СЗО, од кои јасно може да се види сериозноста на оваа социо-патолошка појава кај младите лица. Според Pheffer, деца кои носат фактори на ризик за самоубиство се оние со историја на самоубиствена тенденција или историја на самоубиства, насилно однесување, оние кои размислуваат за смртта и постојано се занимаваат со оваа идеја, како и депресивни симптоми кај децата. За разлика од возрасните, кај децата владее „маскирана депресија“, поточно детето наместо молчење и повлеченост може да покаже агресивни и лути однесувања. Во однос на методите на самоубиство, кај децата најзастапени се: скок од височина, фрлање на самиот себе пред брзи автомобили и бесење.

Општо гледано, речиси и нема податоци за самоубиства на деца пред 12-годишна возраст, како што претходно беше кажано. Најчесто децата на 15-годишна возраст имаат обид за самоубиство; повеќе од 90 % од самоубиствата се извршени со користење лекови во големо количество кои резултираат со смрт. Од психолошка гледа точка чувството кое превладува пред обид за самоубиство кај децата е лутина и гнев, најчеста состојба која се јавува пред самоубиството на децата е насилство од страна на родител или од страна на двајца родители, во однос на семејните структури на децата кои се самоубиле или имале обид за самоубиство се родител(и) алкохоличари, родител(и) со ментални нарушувања и нарушени семејни односи, како и семејното насилство.

Поновите истражувања покажуваат и дополнителни фактори кои влијаат врз зголемување на стапката на самоубиство воопшто. Еден од битните фактори е начинот на кој медиумите го соопштуваат самоубиството, односно тука од друга страна уште еднаш се утврдува клучната улога на мас-медиумите како криминоген фактор во рамките на малолетничката деликвенија. Секако постои врска меѓу самоубиствата и начинот на нивните соопштувања. Така, со цел да се намали стапката на самоубиства кои се поврзани со масовните медиуми,

односно преку нивниот начин на соопштување, неколку држави во светот како што се: Малезија, Шри Ланка, Јужна Кореја, Кина, Данска, Естонија, Норвешка, Германија, Литванија, Шведска и Австрија изготвија посебни упатства за медиуми за соопштување вести за самоубиства.

Каква е врската меѓу малолетничката деликвенција и соопштувањето вести околу самоубиства преку мас-медиумите што го определуваме како криминоген фактор? Тука станува збор за „имитирање“ работи од страна на детето, поточно имитирање случаи на самоубиство. Споделувањето на социо-демографските карактеристики како што се возраста и занимањето на жртвата во насловот или содржината на вестите го зголемува ризикот од имитирани самоубиства кај ризичните групи со слични социо-демографски карактеристики, поточно имајќи го предвид горенаведениот факт на „имитирање“ кај децата, кој во неколку наврати го спомнавме и во другите глави при образложување на причините на малолетничка деликвенција, така и во самоубиството како социо-патолошка појава, а воедно и криминоген фактор, една од причините за зголемување на стапката е имитирање на начинот на кој е извршен овој чин. Во Македонија согласно со чл. 128 од КЗМ наведувањето на самоубиство и помагањето на самоубиство е казниво со затвор од три месеци до три години. Доколку делото е сторено спрема дете што наполнило 14 години, предвидена е казна затвор од една до десет години.

VI. Проституција

Проституцијата како најстар занает, во последните години стана уште помасовна меѓу децата од женскиот пол. Проституцијата е сериозна социо-патолошка појава, што е тесно поврзана со следното скалило познато како трговијата со луѓе што е, пак, посебен вид организиран криминал и најтежок начин на кршење на основните човекови слободи и права. Општо гледано, како и во другите социо-патолошки појави, најзастапени причини за распространетоста на проституцијата кај малолетни лица се: сиромаштијата, невработеноста, како и нарушените семејни односи со посебен акцент на малтретирање на детето од страна на родителите.

Историски гледано, првиот закон што ја забранува проституцијата со посебни инкриминирани одредби и за деца е американскиот „The Mann Act“ од 1910 година. Една од причините во врска со малолетничката проституција е изложеноста на малолетните лица на трауми и виктимизација од најразлични причини, кои резултираат со бегање од дома, бирајќи го начинот на живеење на улица и користење на проституцијата како вештина за преживување; во најчести случаи кога станува збор за малолетничка проституција, таа се врши за надомест на храна, заштита и засолниште, како и лекови и пари. Проституцијата е само еден дел на комерцијалната сексуална експлоатација која е многу сериозна социо-патолошка појава особено кога станува збор за деца. Други форми на комерцијалната сексуална експлоатација на деца се: детска порнографија, трговија со деца, детски бракови, сексуален туризам за деца. Кај нас оддавањето на проституција предвидена е во Законот за прекршоци против јавниот ред и мир и се казнува со парична казна.

Проституцијата е тесно поврзана и со алкохолизмот, наркоманијата и скитањето, поточно тука имаме една тесна врска меѓу наведените социо-патолошки појави. Во поново време во проституцијата сè повеќе се застапени: деца мигранти, деца на улица и деца бездомници. Детска проституција значи користење на детето за сексуални активности за материјална или друга корист. Под друга корист, посебно кај ранливите категории деца, се подразбира: алкохол, психотропни супстанции, електронски уреди, скапи накити, лично внимание и сл.

СЗО дава една посебна дефиниција околу „детска проституција“, од 1996 година, според која „детската проституција е дело на вклучување во сексуален однос или вршење други сексуални дејствија со дете во замена за пари, облека, храна, засолниште, лекови или други работи“.

Достапноста на илјадници интернет-страници, кои се креирани како паравани за вршење на сексуална дејност, и социјалните медиуми се примарен посредник за вршење на детската проституција. Иако често како причини за појава на детската проституција се наведуваат главните криминогени фактори, сепак детската проституција е поспецифична појава. Постојат одредени фактори кои се врзуваат за семејството, односно во овој случај семејството како микро група се лоцира како криминоген фактор. Во неразвиените земји или земјите во транзиција проституцијата како и другите социо-патолошки појави се

статистички повеќе застапени и покажуваат растечка тенденција; тука имаме зголемен број детски бракови, трговија со деца, како и детска проституција.

Децата кои се инволвирани во проституцијата се жртви на сексуална злоупотреба. Голем дел од нив, особено во неразвиените земји, често се сексуално злоупотребени од страна на нивното семејство, па дури и од нивните родители. Оваа ситуација резултира со бегство од сопствениот дом и наоѓање начини за егзистенција на улица, што, пак, исто така, води кон деликвентни активности. Во американската криминолошка литература, во областа на истражувањата околу влијанието на проституцијата врз малолетничката деликвенција и детската проституција се користи еден посебен термин наречен „сексуални услуги за егзистенција“ (survival sex). Станува збор за млади лица вклучени во проституција со цел да се здобијат со пари или друга корист (храна, заслониште, лекови) кои не се сметаат себеси за вклучени во проституција, туку прават „сè што е потребно“ за да се обезбеди нивниот опстанок.

2. ФЕНОМЕНОЛОГИЈА НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИКВЕНЦИЈА

Феноменологијата како поим потекнува од грчкиот збор phenomen, што значи појава, и латинскиот збор logos, што значи наука. Постојат неколку основни појавни форми на криминалитетот меѓу кои и малолетничката деликвенција. За да може да се истражува феноменологијата на малолетничка деликвенција, посебно треба да се набљудува обемот или тоталитетот, структурата, динамиката, појавните облици под кои се подразбира пол и старост и распространетост на малолетничката деликвенција како посебно важни карактеристики. Имајќи ги предвид горенаведените основни составни делови на феноменологијата, под обем се подразбира следење на статистичките податоци на криминалитетот од вкупната бројка на извршени кривични дела на одредено место и во одреден временски период. Тука ги набројуваме и статистичкиот број на извршени видови кривични дела, извршители на кривични дела, поточно полнолетни лица, деца и сл. Во рамките на утврдување на обемот или тоталитетот, еден од главните проблеми е „темната бројка“ на криминалитетот. Во однос на структурата на малолетничкиот криминалитет се

опфаќаат видовите и карактеристиките на вкупниот крминалитет, како и видовите на кривични дела сторени од страна на малолетните деликвенти. Динамиката, како следна карактеристика, не може да се замисли без структура и обем на криминалитетот. Така, динамиката или движењето на криминалитетот се однесува на промените во обемот на криминалитетот како општествено масовна појава во текот на еден временски период и во одреден простор, или општо кажано динамиката дава објаснување за опаѓање или зголемување на стапката на криминалитетот во одреден временски период.

Со сублимирање на обемот, структурата и динамиката добиваме податоци за одреден временски период околу статистичкото движење на малолетничкиот криминалитет. Во текстот што следува е даден компаративен преглед на феноменолошките карактеристики на малолетничката деликвенција во Македонија, Турција, Австралија, Англија и Велс, Канада, Германија и Словачка. Секако, важно е да ги нагласиме петте најважни фактори кои влијаат врз состојбата на криминалитетот во секоја држава.

2.1. Обем или тоталитет на малолетничка деликвенција

Обемот на вкупниот криминалитет кај малолетници, како што и претходно беше кажано, го дава вкупниот број на сторени кривични дела во одреден временски период и во одреден простор. Обемот на малолетничката деликвенција може да се утврдува за секоја година или за подолги и пократки временски периоди (пр. лонгитудинални истражувања), за цела земја или за еден регион и сл. Обемот на малолетничка деликвенција, но и обемот на општиот криминалитет може да се утврди од:

– поднесени кривични пријави против деца (пријавени деца во судир со законот),

– поднесени обвинениј против деца (обвинети деца во судир со законот) и

– осудени деца во судир со законот.

Евидентирањето на криминалитетот е од клучно значење за мерење на криминалитетот во една држава. Важно е да се каже дека не секоја држава има институции кои водат статистика за криминалитетот. Кај нас конкретно евиденција за малолетничката деликвенција водат:

Државниот завод за статистика, основните судови, Министерството за правда, ЦСР, Министерството за внатрешни работи и сл.

2.2. Структура на малолетничка деликвенција

Структурата претставува фактичка основа врз која се врши систематизација на фактите што ги карактеризираат одредените појави (структурални промени во општеството кои доведуваат до настанување и промени во криминалитетот и деликвенцијата) и го објаснуваат нивниот внатрешен состав. Структурата го изразува составот на појавата, додека класификацијата се применува како метод за да се објасни структурата на појавата.

2.3. Динамика на малолетничка деликвенција

Третата важна карактеристика на криминалната феноменологија е динамиката, поточно движењето на криминалитетот и деликвенцијата. Како што може да се забележи и од самиот назив на оваа карактеристика, доаѓаме до заклучокот дека криминалитетот и деликвенцијата се динамични и променливи, тие покажуваат постојана промена во обемот, структурата, како и распространетоста. Врз динамиката на деликвенцијата влијаат следните фактори: општествени, економски, политички, социјални, културни и сл., па така, на пример, ако се земе предвид периодот на транзиција како и поствоени периоди на државите јасно може да се забележи дека динамиката на криминалитетот и деликвенцијата е различна.

Сметаме дека во рамките на наведените фактори од важност е да се додадат и миграциите кои во последните неколку години се покажаа како сериозен фактор врз движењето на малолетничката деликвенција. Конкретно во Македонија, со распаѓањето на социјалистичкиот систем и започнувањето на периодот на транзиција се создадоа промени во структурата, обемот и динамиката во криминалитетот и деликвенцијата, така оваа состојба придонесе и до создавање нови облици на криминалитет и деликвенција. Историската димензија на динамиката на малолетничка деликвенција е од големо значење

со цел да може да се анализираат статистичките податоци, поточно движењето на малолетничката деликвенција низ годините.

3. Историски развој на малолетничката деликвенција во Македонија и Норвешка

Историјата на малолетничката деликвенција сведочи дека однесувањето на младите секогаш било предмет на посебна општествена реакција. Во Македонија, како и во поширокиот балкански контекст, со векови превладувал репресивен пристап кон младите сторители. Традиционалното општество ги третирало малолетниците на ист начин како возрасните, сметајќи дека сторувањето кривично дело е чин кој заслужува соодветна санкција без разлика на возраста. Со текот на времето, особено во XX век, почнуваат да се оформуваат посебни институции – воспитно-поправни домови и центри за социјална работа – кои ја преземаат улогата на ресоцијализација.

Во Норвешка, пак, уште од XIX век започнуваат процеси на хуманизација на третманот на младите сторители. Под влијание на протестантската етика и социјалдемократската традиција, државата гледала на младите деликвенти пред сè како на лица во развој кои имаат потреба од корекција и поддршка, а не од казна. Норвешкото законодавство постепено воведува различни воспитни мерки, а по Втората светска војна развива целосен систем на индивидуализирана ресоцијализација.

Клучна разлика меѓу двата историски развоја е во пристапот: Македонија, поради ограничени ресурси и правна традиција наследена од Југославија, подолго време останува фокусирана на институционален и репресивен третман. Норвешка, напротив, рано ја усвојува идејата за „ресторативна правда“ и интеграција на младите во заедницата.

3.1. Современи трендови во малолетничката деликвенција

Во последните две децении, малолетничката деликвенција добива нови облици и димензии. Во Македонија најчесто застапени се имотни деликти (кражби, разбојништва), насилничко однесување и злоупотреба на психоактивни супстанции. Податоците од Државниот завод

за статистика укажуваат на раст на бројот на малолетници инволвирани во кривични дела, со посебен пораст на групното насилство и повторувањето на делата (рецидивизам). Овој тренд е тесно поврзан со социјалната исклученост, сиромаштијата и слабата институционална поддршка.

Во Норвешка ситуацијата е поинаква. Таму стапките на малолетничка деликвенција бележат опаѓање, особено поради силниот превентивен систем. Најчести се таканаречените „статусни прекршоци“ – бегство од дома, употреба на алкохол или непослушност во училиштето – кои се третираат не преку судски санкции, туку преку интервенција на социјални служби. Стапката на рецидивизам е значително пониска во споредба со Македонија, токму поради холистичкиот пристап и континуираната поддршка што младите ја добиваат.

Нов предизвик, заеднички за двете земји, е појавата на сајбер-криминал меѓу младите: онлајн вознемирување, дигитални измами и злоупотреба на социјални мрежи. Оваа појава бара нови стратегии, бидејќи традиционалните методи на ресоцијализација не се доволни за справување со деликти кои се случуваат во виртуелната сфера.

3.2. Компаративна анализа на ресоцијализациските модели

Компаративната анализа претставува суштински дел од ова истражување, бидејќи преку споредба на Македонија и Норвешка се согледуваат суштинските разлики во пристапот кон ресоцијализација на младите сторители.

Во Македонија, ресоцијализацијата на малолетниците е доминантно институционализирана. Тоа значи дека младите деликвенти најчесто завршуваат во воспитно-поправни домови или казнено-поправни установи каде што се применуваат дисциплински мерки, основно образование и ограничени професионални обуки. Иако постојат напори за воведување психолошка и социјална поддршка, тие остануваат недоволни поради недостиг на стручни кадри и финансии. Честа е формалноста во постапките – институциите соработуваат само на хартија, додека во практика секоја

дејствува изолирано. Резултат на ова е високата стапка на рецидивизам, бидејќи младите не добиваат целосен сет на алатки за успешно враќање во заедницата.

Норвешка применува сосема поинаков модел кој е насочен кон индивидуализација и интеграција во заедницата. Основен принцип е дека малолетниот сторител не треба да биде казнет на начин што ќе го изолира од општеството, туку треба да се работи со него за да се разберат причините за делото и да се надминат негативните модели на однесување. Секој млад човек добива персонализиран план, изготвен од тим кој вклучува психолози, педагози, социјални работници и претставници од семејството.

Дополнително, во Норвешка се применува концептот на ресторативна правда, каде жртвата и сторителот се соочуваат во контролирани услови со цел да се постигне разбирање, извинување и надомест на штета. На овој начин младите учат од своите грешки и стекнуваат свест за последиците од своите постапки.

Суштинската разлика меѓу двата системи е во тоа што македонскиот модел се базира на казнено-корективна филозофија, а норвешкиот на психо-социјална и образовна филозофија. Додека Македонија сè уште се соочува со системски недостатоци, Норвешка го користи целото општество како ресурс за ресоцијализација, вклучувајќи ги семејството, училиштето и локалната заедница.

3.3. Психолошки и педагошки аспекти

Психолошките и педагошките аспекти се особено значајни при разбирање на малолетничката деликвенција. Најчесто младите кои влегуваат во конфликт со законот доаѓаат од дисфункционални семејства, социјално исклучени заедници или имаат недоволна образовна поддршка.

Во Македонија, психолошката поддршка во воспитно-поправните установи е ограничена. Често еден психолог работи со голем број на млади, што ја намалува ефикасноста на интервенциите. Педагозите, пак, се ограничени на формално образование, без доволно простор за креативни и терапевтски методи.

Во Норвешка, психолошката поддршка е системски организирана. На младите им се овозможува редовна индивидуална и групна терапија, а се применуваат и специјализирани програми за справување со агресија, зависности и трауми. Педагошкиот аспект е ориентиран кон креативни активности, спорт, уметност и вештини кои му овозможуваат на младото лице да ја изгради својата самодоверба и чувство на припадност.

Посебно значење има улогата на семејството. Додека во Македонија семејствата ретко се вклучуваат во ресоцијализацискиот процес (главно поради недоверба кон институциите или сопствени проблеми), во Норвешка семејната терапија е задолжителен дел од планот. На тој начин се елиминира можноста младото лице по враќањето дома повторно да се соочи со истите ризик-фактори.

3.4. Препораки за унапредување на ресоцијализацијата во Македонија

Компаративната анализа со Норвешка покажува дека Македонија има потреба од суштинска реформа на својот систем за ресоцијализација на малолетните деликвенти. Следните препораки произлегуваат од согледаните слабости и од добрите практики кои Норвешка успешно ги применува:

Зајакнување на законската рамка

Иако Законот за правда за децата во Македонија предвидува специфични мерки за малолетници, во практика тие често се сведуваат на казнено-поправни интервенции. Потребно е:

– да се унапреди законодавството со јасни одредби кои ја нагласуваат индивидуализацијата на третманот;

– да се воведат обврзувачки мерки за ресторативна правда (на пр. средби меѓу жртва и сторител, медијација, доброволна општествена работа);

– да се дефинираат посебни протоколи за третман на млади зависници од дрога и алкохол.

Развивање на специјализирани институции

Македонските воспитно-поправни домови се преоптоварени и најчесто функционираат како „затворски средини“. Потребно е отворање на специјализирани центри по моделот на Barnahus (Норвешка), каде што ќе се обезбеди мултидисциплинарен пристап: психолог, педагог, социјален работник, правник и семејна терапија. Таквите центри би биле поотворени, со фокус на образование, психолошка поддршка и интеграција, а не на изолација.

Индивидуализирани планови за ресоцијализација

Во Норвешка секој млад деликвент има персонализиран план. Во Македонија, пак, најчесто сите добиваат ист тип на третман. Затоа се препорачува:

– секој малолетник да има индивидуален ресоцијализациски план подготвен од тим на стручњаци;

– планот да ги вклучува образованието, менталното здравје, семејните услови и социјалните потреби;

– редовна евалуација на резултатите, со можност за промена на пристапот.

Поголемо вклучување на семејството

Малолетничката деликвенција во Македонија често потекнува од семејни проблеми – насилство, сиромаштија, миграција на родители. Потребно е:

– да се воведе задолжителна семејна терапија за сите малолетници во ресоцијализација;

– социјалните служби да ја следат состојбата и по враќањето на детето дома;

– да се обезбедат програми за економска и психо-социјална поддршка на семејствата.

Развој на превентивни програми

Еден од најсилните елементи во норвешкиот систем е превенцијата уште од најрана возраст. Македонија треба да воведе:

– училишни програми за развој на социјални и емоционални вештини;

– вклучување на невладини организации во работа со ризични групи деца;

– јавни кампањи за подигање на свеста за проблемот на малолетничката деликвенција.

Меѓуинституционална координација

Еден од најголемите проблеми во Македонија е слабата соработка меѓу институциите (полиција, судови, центри за социјална работа, училишта). Потребно е:

– формирање на координативни тимови на локално ниво, кои редовно ќе разменуваат информации за младите деликвенти;

– креирање на заедничка електронска база со податоци за случаите;

– вклучување на локалната заедница и општините во ресоцијализацијата преку локални проекти.

Обука на стручни кадри

Во Македонија недостигаат специјализирани психолози, педагози и социјални работници кои се обучени за работа со малолетни сторители. Потребно е:

– континуирана едукација и тренинг на кадрите;

– размена на искуства со норвешки стручњаци преку семинари и студиски посети;

– стимулирање на младите професионалци да се специјализираат во областа на малолетничката правда.

За Македонија е од клучно значење да се помести фокусот од казна кон ресоцијализација. Норвешкиот модел покажува дека инвестицијата во психолошка поддршка, образование и семејна интеграција носи далекусежни позитивни резултати: намалување на рецидивизмот, поголема безбедност во заедницата и здраво општествено ткиво. Доколку македонските власти успеат постепено да ги имплементираат овие мерки, можно е да се создаде систем кој ќе биде поефикасен и похуман, со вистински потенцијал за ресоцијализација на младите сторители.

3.5. Социо-економски фактори и малолетничка деликвенција

Социо-економските фактори претставуваат една од најзначајните детерминанти за појавата и развојот на малолетничката деликвенција. Според бројни истражувања во областа на криминологијата и социјалната работа, сиромаштијата, невработеноста, ниското ниво на образование и социјалната исклученост се меѓу најчестите ризик-фактори кои доведуваат до девијантни форми на однесување кај младите. Малолетниците кои растат во неповолна економска и социјална средина често се соочуваат со чувство на фрустрација, недостиг на перспективи и ограничени можности за развој, што ги прави поподложни на криминогено влијание.

Сиромаштија и невработеност

Во Македонија високата стапка на сиромаштија има директна врска со појавата на малолетнички криминал. Децата кои растат во семејства со ниски приходи често се приморани да го напуштат образованието и да бараат неформални начини за обезбедување на егзистенција. Тие неретко се инволвирани во ситни кражби, улична трговија или други форми на деликти со цел да обезбедат основни средства за живот. Дополнително, невработеноста кај младите возрасни во семејството создава чувство на безизлезност и репродуцира генерациски круг на социјална маргинализација.

Во Норвешка, пак, социјалната држава со силен систем на социјална заштита и развиени механизми за поддршка го намалува влијанието на сиромаштијата. Секоја фамилија добива финансиска поддршка за децата, а младите имаат пристап до бесплатни образовни и културни програми. Така, ризикот од деликвенција поради економски причини е значително намален.

Образование и социјална мобилност

Ниското ниво на образование е тесно поврзано со појавата на деликвенција. Малолетниците кои рано го напуштаат училиштето имаат ограничени можности за вработување и почесто се свртуваат кон криминални активности. Во Македонија недостигот од училишни психолози и педагози, како и големите разлики во квалитетот на образованието меѓу урбаните и руралните средини, придонесуваат за тоа дел од младите да останат без соодветна поддршка.

Норвешкиот модел обезбедува еднаков пристап до образование за сите деца, без разлика на социјалниот статус или географската положба. Дополнително, постои систем на индивидуализирани образовни планови за оние кои имаат потешкотии во учењето, што значително го намалува ризикот тие да станат дел од ризични групи.

Урбана средина и маргинализација

Социолошките истражувања покажуваат дека урбаната средина со висока густина на население, недоволна инфраструктура и недостиг од простори за младински активности создава услови за зголемување на малолетничката деликвенција. Во дел од македонските градови, особено во социјално маргинализирани населби, младите имаат ограничен пристап до спортски клубови, културни центри или креативни работилници. Како резултат, тие често се собираат во неформални групи кои можат да развијат девијантни модели на однесување.

Во Норвешка, локалните заедници играат активна улога во организирање на младински активности. Општините инвестираат во спортски сали, уметнички програми и младински клубови каде што младите можат да го насочат своето време и енергија во позитивен правец.

Социјална исклученост и стигматизација

Друг значаен фактор е социјалната исклученост. Во Македонија малолетниците кои потекнуваат од ранливи групи – Роми, деца од сиромашни рурални средини или деца на мигранти – се особено изложени на ризик од влегување во деликвентни кругови. Честопати тие се стигматизирани од врсниците и институциите, што дополнително ја влошува нивната положба.

Норвешкиот систем, напротив, се заснова на инклузивност и активно промовира мултикултурност. Секоја институција е законски обврзана да обезбеди недискриминаторски третман и рамноправен пристап до услуги, со што се намалува ризикот од создавање на „маргинализирани групи“ меѓу младите.

Улогата на медиумите и дигиталната култура во малолетничката деликвенција

Современиот општествен контекст е обележан со силно влијание на медиумите и дигиталната култура врз секојдневниот живот на младите. Масовната достапност на интернетот, социјалните мрежи и новите форми на комуникација создаваат нови можности за учење, комуникација и социјализација, но истовремено носат и сериозни ризици кои можат да придонесат за развој на девијантни и деликвентни однесувања.

Медиумите како модел на однесување

Младите често го имитираат она што го гледаат на телевизија (филмови, музички видеа) или на социјалните мрежи. Насилните содржини, хипергламуризацијата на криминалот или

претставувањето на ризични однесувања (алкохол, дрога, агресија) како нормални и „модерни“ може да поттикнат дел од младите да се идентификуваат со таквите модели. Во Македонија, медиумите често сензационалистички известуваат за кривични настани, со што индиректно ја нормализираат идејата дека насилството е дел од секојдневието.

Во Норвешка, пак, медиумите се регулирани со строги етички стандарди. Содржините за млади се внимателно селектирани, а постојат програми кои промовираат позитивни вредности, толеранција и социјална одговорност.

Дигиталната култура и ризиците од интернетот

Со појавата на дигиталната ера, младите се соочуваат со нови видови на ризици. Најчести се:

– Сајбер-булинг – електронско малтретирање кое може да доведе до психолошки последици, па дури и до агресивни реакции од страна на жртвите;

– Онлајн криминал – учество во хакерски активности, кражба на идентитет, злоупотреба на банкарски податоци;

– Контакт со криминални групи – преку социјални мрежи малолетниците можат лесно да стапат во контакт со лица кои регрутираат млади за нелегални активности (дрога, проституција, улично насилство);

– Дигитални зависности – претераното користење на интернет, видеоигри или социјални мрежи може да доведе до занемарување на школските обврски, изолација и зголемена агресивност.

Во Македонија, медиумската и дигиталната писменост се сè уште на ниско ниво. Поголемиот дел од учениците не добиваат систематска едукација за безбедно користење на интернетот и критички однос кон медиумите. Поради тоа, тие се ранливи на манипулации и ризично однесување.

Норвешка го третира овој проблем преку интегрирана политика:

– медиумската едукација е задолжителен дел од наставната програма уште од основното училиште;

– постојат програми за дигитална безбедност финансирани од државата;

– училиштата и семејствата добиваат поддршка за препознавање и спречување на онлајн ризици.

Позитивните аспекти на дигиталната култура

И покрај ризиците, дигиталната култура има и значајни позитивни аспекти. Таа овозможува младите да се информираат, да стекнат нови знаења и да учествуваат во глобални младински иницијативи. Платформите за онлајн учење, форумите за соработка и дигиталните алатки за креативно изразување можат да ја намалат социјалната изолација и да понудат алтернативи на девијантните модели.

Клучно е овие ресурси да бидат насочени правилно. Во Норвешка младите активно се вклучуваат во дигитални проекти од јавен интерес (екологија, култура, иновации), додека во Македонија ваквите можности се ретки и недоволно поддржани од институциите.

Превентивни стратегии

За да се намали негативното влијание на медиумите и дигиталната култура, потребно е:

– интеграција на медиумска и дигитална писменост во образовниот систем;

– зголемена родителска контрола и едукација на родителите за ризиците од интернетот;

– создавање на безбедни дигитални простори за младите преку државни и невладини проекти;

– стимулирање на позитивни медиумски содржини кои ќе промовираат здрави вредности.

Програми за превенција на малолетничка деликвенција

Во текот на изминатата деценија во врска со превенција на малолетничката деликвенција посебно е ставен акцент на програмите за превенција на малолетничка деликвенција кои главно се насочени кон намалување на деликвенцијата и подобрување на социјалниот развој на детето. Поновите истражувања покажуваат дека постојат два вида деликвенција: деликвенција која се јавува со антисоцијални поведенија уште од раното детство и деликвенција која започнува во периодот на адолесценција. Програмите за превенција на малолетничка деликвенција првично се насочени кон пронаоѓање на причината која придонела кон деликвентното однесување, односно тука станува забор за идентификација на криминогените фактори, а потоа се применува соодветна програма која ќе соодветствува со настанатата последица.

Ефективните програми за превенција на малолетничка делквенција се оние што имаат за цел да дејствуваат што е можно порано и да се фокусираат на фактори на ризик. Програмите за превенција денес успешно се применуваат во: Норвешка, Шведска, Англија, а и САД. Кога станува збор за деца престапници, познато е дека во најголем број случаи, семејството, училиштето и средината се јавуваат како криминогени фактори. Со оглед на наведеното, Канцеларијата за малолетничка правда и превенција од малолетничка деликвенција на САД применува неколку програми за превенција особено кога училиштето и средината се јавуваат како криминогени фактори. Станува збор за следните: мултикомпонентни програми во рамки на училници, програми за спречување на насилство и конфликти, програми за превенција од малтретирање, програми за рекреација во училиштата, програми за училишна организација и сл. Во теоријата постојат повеќе од 250 програми за превенција на малолетничка деликвенија, но околу 60 од нив покажуваат успешна примена во практика. Дел од најприменливите програми за превенција се следните:

– Програма за заедничка соработка на семејствата и училиштата (Families And Schools Together (FAST)),

– Програма за функционална семејна терапија (Functional Family Therapy (FFT)),

– Програма за мултидимензионална семејна терапија (Multidimensional Family Therapy),

– Програма за мултисистемска терапија: Злоупотреба на супстанции (Multisystemic Therapy: Substance Abuse),

– Програма за интеракција меѓу дете – родител (Parent – Child Interaction Therapy (PCIT)),

– Програма за промовирање алтернативни стратегии за размислување (Promoting Alternative Thinking Strategies (PATHS),

– Универзални програми за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување на училиште (Universal School-Based Prevention and Intervention Programs for Aggressive and Disruptive Behavior),

– Постучилишни програми (After-School Programs),

– Диверзиони програми за деца во ризик (Juvenile Diversion Programs),

– Програми врзани со мас-медиуми за спречување незаконска употреба на дрога на младите (Mass Media Campaigns to Prevent Illicit Drug Use of Youth).

Програмите се применуваат пред настанувањето на последицата, односно откако ќе се увиди состојба дека детето е потенцијален деликвент. Секако за да се избере соодветна програма се анализираат криминогените фактори кои поединечно влијаат во посебни случаи, па врз основа на интензитетот на ризик-факторот се избира соодветна програма која ќе влијае врз превенција на малолетничката деликвенција. Програмите за превенција не треба да се мешаат со моделите на реститутивна правда, бидејќи во рамките на реститутивната правда, конкретно медијацијата е вонсудски спор кој се води од страна на медијатор по настанување на последицата т.е. кривичното дело од страна на деца во ризик, додека програмите се применуваат заради спречување на настанување на последицата.

Оттука, кај медијацијата како дел од моделите на реститутивна правда, доколку таа заврши неуспешно, поточно ако медијаторот кој е во улога на судија констатира дека нема услови за медијација, во тој случај детето се упатува на судска постапка, додека кај програмите за превенција нема состојба на упатување на судска постапка, бидејќи не постои последица како кривично дело или некоја деликвентна појава. Со право се поставува прашањето зошто наведените програми се наменети токму за деца, а не и за полнолетни лица? Одговорот е

едноставен, имајќи го предвид фактот дека децата се наоѓаат во период на развој, потребно е „пречките“ да се решаваат низ едукативен начин, секако со помош на семејството, училиштето, средината и стручниот кадар кој ги спроведува програмите со цел да се спречи создавање деликвентен профил, како и спречување на започнувањето на криминалната кариера на детето.

Програмата за заедничка соработка на семејствата и училиштата (Families And Schools Together (FAST)) е една од програмите која наоѓа широка примена во практиката околу превенција на малолетничка деликвенција. Во рамките на овој модел станува збор за интервенција на повеќе семејства за градење заштита за деца, зајакнување на родителскиот профил со цел да се стават во улога на примарни субјекти за превенција и да изградат позитивни релации со другите родители за поддршка околу превенција. Секоја програма којашто се однесува на превенција на криминалитетот и деликвенцијата е наменета за различна возраст, конкретно Програмата за заедничка соработка на семејствата и училиштата е наменета за деца во ризик на возраст од 4 до 12 години и нивните семејства.

Зачудува фактот што програмата е наменета од најрана возраст на децата, но секако дека има оправдување, современите теории околу ризик-факторите кои влијаат врз детето тврдат дека детето уште од најрана возраст со своето однесување покажува дали во иднина неговото однесување може да добие облик на деликвентно однесување, со цел да се спречи тоа; создадени се програми кои ги опфаќаат децата дури од најраната возраст од нивниот развој.

Главната цел е да се интервенира рано за да им се помогне на децата во ризик да успеат во заедницата, дома и во училиште, и со тоа да се избегне деликвенцијата, насилството, зависноста од опојни средства и напуштање на училиштето. Програмата наоѓа широка примена од 2009 година па до денес, и се заснова врз неколку дисциплини: психијатрија, социјална поддршка, семејна терапија, групна работа, образование за возрасни и развој на заедницата. Програмата започнува доколку некој од наставниците или од кадарот на училиштето забележи дека има проблеми во однесување на детето, односно дека детето е изложено на ризик кој во иднина би влијаел врз неговиот академски или социјален живот.

Заедно со кадарот на училиштето и други семејства кои се вклучени во програмата, програмата трае со неделни состаноци кои траат околу два часа и вклучуваат интеракција и комуникација меѓу децата и родителите, активности, заемна поддршка меѓу семејствата. Овие активности ги поддржуваат првично родителите со цел да ги научат нивните деца на поврзување со други култури и почитување на училишните активности. Тимот кој е обучен за да ја води успешно оваа програма е составен од: претставник од училиштето, социјален работник и советник против злоупотреба на супстанции. Оваа програма трае најмногу осум недели, додека потоа продолжуваат месечни состаноци кои траат најмногу две години, со цел да се следи состојбата на детето, односно да се спречат сите негативни фактори кои влијаат врз детето.

Програмата за функционална семејна терапија (Functional Family Therapy (FFT)) е добро позната и широко применлива програма против малолетничка деликвенција. Семејството во рамките на целиот процес има примарна улога, односно се јавува како главен субјект во превенцијата. Програмата е наменета за деца од 11–18 години кои се изложени на ризик од деликвенција, насилство, употреба на психотропни супстанции и проблеми во однесувањето. За разлика од претходната програма, во оваа програма целна група се деца со висок степен на ризик од деликвенција. Клиничкиот дел на Програмата за функционална семејна терапија се концентрира на намалување на факторите за ризик и зголемување на заштитните фактори кои директно влијаат врз децата. Програмата може да трае најмногу 3 месеци. Се состои од 30 сесии, а траењето на една сесија е еден час, додека целосната програма е составена од 5 фази: ангажман, мотивација, релациона проценка, промена во однесувањето на детето и генерализација. Во рамките на првата фаза, стручните лица се концентрираат да создадат прецизен и јасен однос со децата.

Во втората фаза целта е стручното лице да создаде врска меѓу детето и неговото семејство. Во текот на оваа фаза се потенцира и повторува идејата дека позитивното искуство во терапијата може да доведе до трајна промена. Третата фаза вклучува анализа на релационите процеси во семејството. Тука се става акцент на вредности и модели на интеракција. Во рамките на четвртата фаза конкретно се опфатени обуки за вештини во семејни комуникациии, родителство, решавање проблеми и управување со конфликти.

Конечно, последната фаза т.е. фазата на генерализација е да се зголеми капацитетот на семејството за соодветно користење на мултисистемски ресурси во заедницата. Со оглед на тоа што оваа програма, исто така, наоѓа успешна примена во практиката, согласно со добиените резултати од примената на Програмата за функционална семејна терапија утврдено е дека има значајно намалување во областа на малолетничкиот рецидивизам.

Програма за мултидимензионална семејна терапија (Multidimensional Family Therapy) е наменета за превенција од злоупотреба на психотропни супстанции, која се базира на: семејни терапии, развојна психологија и психопатологија. Со оглед на тоа дека социо-патолошките појави, а посебно користењето алкохол, никотинизмот, како и користење на психотропните супстанции од страна на деца, од ден на ден покажуваат сè повисок пораст, се јавува потреба од креирање посебни програми кои ќе бидат наменети за превенција од злоупотреба на психотропни супстанции; така, за да се оствари оваа цел, како што е предвидено и во програмата не е доволна само семејната т.е. родителската поддршка. Согласно со структурата на програмата за успешна превенција, потребно е вклучување на: детето, родителот, семејството и секако заедницата. Целите кои се насочени спрема детето вклучуваат трансформација на животниот стил, поточно замена на негативните навики со позитивни. Целите кои се насочени спрема родителите вклучуваат: олеснување на родителската посветеност, подобрување на целокупниот однос и секојдневна комуникација со детето, како и промена на односот на родителот со детето преку поставување ограничувања, следење на состојбата на детето и сл.

Целите на семејството вклучуваат: намален конфликт, подобрени односи и поголема кохезија, поефективно решавање проблеми, практики за управување со семејството, комуникација и преговори. Целокупното ангажирање на семејството како микро група игра многу важна улога за подобрување на комуникацијата меѓу членовите на семејството и детето која придонесува за поефикасно решавање на превенцијата преку семејна поддршка и, конечно, заедницата која се јавува во повеќе наврати кога станува збор за оваа проблематика; некогаш ја среќаваме како криминоген фактор кој врши непосредно влијание, некогаш како многу важен фактор за превенција на малолетничка деликвенција. Целите во доменот на заедницата вклучуваат градење заштитни фактори од надворешното влијание со помош на: соседството, училиштето, институциите за здравство, социјални

услуги и сл. Важно е да се нагласи дека стручниот тим програмата не ја спроведува само во институциите, напротив, програмата може да се спроведе и во домот на семејството, клиника или центри за соработка со млади. Програмата е во траење од 4–6 месеци, така што сесиите се предвидени од еднаш до три пати неделно со оглед на состојбата и резултатите кои ги покажува детето во рамките на примена на програмата за мултидимензионална семејна терапија.

Иако програмата е предвидена пред настанување на последицата, како и другите програми за превенција на малолетничка деликвенција, конкретно оваа програма има различни верзии кои се применуваат дури и во малолетничките затвори и притвори заради подобрување на развојот на детето во ризик. Четирите групи (детето, родителот, семејството и заедницата) се од клучно значење за превенција на користењето на психотропни супстанции и алкохол кај малолетниците, така стручното лице при спроведување на програмата систематски ги поврзува интервенциите и активностите на секоја група. Прво, во доменот на детето, стручното лице т.е. терапевтот му помага на детето да се вклучи во третманот; ефективно да комуницира со родителите; развивање на вештините за решавање на проблеми како и примерно однесување во училиштето. Второ, во доменот на родителите стучните лица ги вклучуваат и родителите во рамките на целиот процес со цел да се подобри комуникацијата меѓу дете – родител, како и да се развијат вештините за контрола и надзор на детето од страна на родителите. Трето, во доменот на семејството целта е да се развијат и подобрат семејните односи за целокупното семејно функционирање и четврто, улогата на заедницата е важна со цел да ги поддржува семејствата околу напорите кои се вложуваат за успешната реализација на програмите за превенција на малолетничка деликвенција. Мултидимензионалниот пристап се заснова на признанието дека многу фактори придонесуваат за иницирање злоупотреба на психотропни супстанции, со други зборови, овде се надоврзуваме токму на мултифакторскиот пристап на објаснување на оваа проблематика, а тоа подразбира дека повеќе фактори влијаат за создавање деликвентно однесување кај младите, конкретно: средината, семејството, училиштето, врсниците, мас-медиумите и сл.

Програмата за мултисистемска терапија: Злоупотреба на супстанции (Multisystemic Therapy: Substance Abuse) е оценета како ефективна програма која придонесе за намалување

на стапката на употреба на психотропни супстанции. Кај децата во ризик забележано е статистичко намалување на стапката на употреба на марихуана, како и агресивно однесување. Како и во повеќето програми за превенција, така и мултисистемската терапија при примена на нејзините методи на прво место го става детето заедно со неговото семејство како клучен субјект за превенција на малолетничка деликвенција.

Програмата има за цел да го зајакне капацитетот на семејството, да го следи однесувањето и развојот на детето во ризик, како и да постави јасни правила за награда и казнување на детето. Пред сè, при примена на методите, стручните лица внимаваат на опкружувањето и врсниците на детето – доколку се оцени дека детето е опкружено со врсници кои негативно влијаат врз него (врсници деликвенти), во тој случај се работи на промена на средината, а и врсниците со кои детето е во најтесен круг. Оваа фаза, всушност, се состои првично од елиминирање на негативните субјекти и фактори кои го опкружуваат детето, па потоа имплементација на методите на програмата. Со оглед на тоа што програмата е наменета за превенција на злоупотреба на супстанции, потребно е активно вклучување и на родителите, како и блиската околина на детето. За да се постигнат успешни резултати, поточно за да се оствари успешна превенција потребно е да се има предвид времетраењето од четири месеци на Програмата за мултисистемска терапија. Така, една од главните цели е подобрување на комуникацијата меѓу родителите и детето, зајакнување на родителските вештини, како и поддршка на детето.

Иако програмите се предвидени за децата во ризик, лесно може да се забележи дека истите вклучуваат сериозна ангажирност на родителите, семејството, роднините, врсниците, па во некои случаи дури и соседството. Оттука јасно може да нагласиме дека наведените субјекти се јавуваат речиси и во сите програми како битни субјекти за превенција на малолетничка деликвенција, па така доаѓаме до заклучок дека третманите кои се предвидени во рамките на програмите за превенција не би покажале позитивни резултати без вклученоста на горенаведените субјекти за превенција на малолетничката деликвенција. Покрај зајакнувањето на примарните програми за превенција, потребни се следниве правни дејствија: креирање и усвојување национални стандарди и протоколи за медицинско лекување и социјална рехабилитација на деца.

Програмата за интеракција меѓу дете – родител (Parent – Child Interaction Therapy (PCIT)) која е креирана од страна на Sheila Eyberg во 1988 година, предвидена за деца од 3–12 години, првично настојува да вгради дисциплински вештини на родителите со цел да се подобрат односите меѓу дете – родител, како и да се намали стапката на злоупотреба на деца. Како што претходно во неколку наврати спомнавме, секоја програма за превенција на малолетничка деликвенција е наменета за различна возраст и проблематика: злоупотреба на психотропни средства, физичко насилство, девијантно однесување, зависност од алкохолизам, семеен дисбаланс, бегање од училиште и сл. Не секогаш главниот проблем се бара кај децата, постојат ситуации кога проблемот потекнува од семејството, поточно од родителите, и тоа влијае детето да се вовлече во деликвенција. Таков е примерот со Програмата за интеракција меѓу дете и родител, и во ваков вид програми детето паралелно со семејството врши одредени активности кои се предвидени од страна на стручните лица за да се подобри односот меѓу дете – родител, а потоа да се воведат одредени обврски за детето кои ќе помогнат за превенција на криминогените фактори, а со тоа и на деликвенцијата. Времетраењето на програмата изнесува минимум 10, максимум 14 сесии, и еднаш неделно по еден час. Програмата првично била создадена за да им помогне на родителите да ги намалат нарушувачките однесувања кај децата, односно овој модел на превенција на малолетничка деликвенција покажа многу солидни резултати кај семејствата во кои владее семејно насилство, па така главната цел е да создаде успешна интеракција меѓу детето и неговите родители со цел да се спречи, а подоцна и да се елиминира физичкото насилство или со други зборови превенција на злоупотребата на децата од страна на нивните родители. Програмата како и секоја друга програма се базира врз основа на одредени теории, конкретно на теоријата на социјално учење и инкорпорирање, која се состои од две фази. Во првата фаза се предвидени активности насочени спрема детето, конкретно создавање мост на интеракција со родителите, со постигнување успех од страна на детето посебно се придава значење на пофалбите од страна на родителот кои имаат мотивирачки карактер за детето. Втората фаза е насочена кон родителите, во чии рамки се очекува родителот да ги подобри дисциплинските вештини спрема детето, како и да научат да даваат одредени специфични команди. Со цел да се постигне успешна адаптација во програмата, првично на родителите, а потоа и на детето, методите на програмата

дозволуваат да се бараат препораки од родители кои успешно ја завршиле програмата и добиле позитивни резултати од истата.

Програмата за промовирање алтернативни стратегии за размислување (Promoting Alternative Thinking Strategies (PATHS)) посебно се покажа како ефективна во основните училишта. Наменета е за деца од 5–12 години, а целта на истата е намалување на агресијата кај децата, како и зајакнување на воспитно-образовниот процес.

Кога станува збор за програмската теорија, програмата се заснова на т.н. „ABCD model“ (Affective–Behavioral–Cognitive–Dynamic) или, со други зборови, афективно-бихевиористичко-когнитивно-динамичен модел на развој на детето, каде што примарно значење се придава на интеграцијата на детето, неговото однесување, како и социјална и емоционална компетентност. Програмата се спроведува во рамките на училиштето од страна на наставниците и стручните лица. Времетраењето на програмата за разлика од другите програми е подолго, па така почнува од почетокот на школувањето и трае до 12-тата година на детето. Секако дека за време на обуките не се обучуваат само учениците, туку и наставниците чија обука трае од 2 до 3 сесии на две недели, додека за обуката за учениците предвидено е три пати или минимум два пати неделно.

Активностите кои се предвидени во рамките на програмата, која секако има за цел превенција на малолетничката деликвенција уште од раното детство, се фокусирани на: градење пријателски односи со децата, самоконтрола, како и самостојно решавање на проблеми. Обврските за време на спроведување на програмата не завршуваат во рамките на училиштето; децата имаат обврски и задачи и дома кои треба да ги споделуваат со нивните родители со цел да се подигне нивото на интеракција меѓу дете и родител.

Согласно со Европскиот центар за мониторинг на дрога и зависност од дрога (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction), програмата е составена од пет различни категории: самоконтрола; емоционална писменост; позитивна самодоверба; односи; меѓучовечки/интерперсонални вештини за решавање проблеми. Програмата понекогаш се среќава и во состав од три категории. Во рамките на првата категорија околу подобрување на самоконтролата кај децата стручните лица и наставниците посебно внимаваат на градење модел за правилно размислување кај децата, па така децата се учат дека пред да реагираат

на која било тема, прво треба да размислат. Овој процес помага за градење зрели мисли и избегнување конфликти меѓу децата кои се најчести за време на развој. Во врска со втората категорија околу емоционалната писменост, во рамките на обуките се спроведуваат различни вежби во врска со идентификација и изразување на чувства, интензитет и управување со чувства, како и пронаоѓање на разликата меѓу чувства и однесување. Конечно, последната категорија е во врска со меѓучовечки/интерперсонални вештини за решавање проблеми, каде што станува збор за предавања од страна на стручниот кадар кои се соодветни на возраста на детето за решавање претежно на проблеми со нивните врсници во рамките на училницата. Што се однесува до резултатите на Програмата за промовирање алтернативни стратегии за размислување, таа покажала одлични резултати околу рана интервенција и превенција на малолетничката деликвенција во развиените земји како што се: Велика Британија, Северна Ирска, Швајцарија, Холандија и Турција.

Универзалните програми за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување на училиште (Universal School-Based Prevention and Intervention Programs for Aggressive and Disruptive Behavior) се предвидени за деца од 6–18-годишна возраст, поточно овие програми ги опфаќаат основните и средните училишта со намера да ги спречат или намалат насилните, агресивните и нарушувачките однесувања на децата. Програмата претежно се применува во училиштата кои се наоѓаат во области со висок ризик, како и низок социо-економски статус на семејствата.

Децата голем дел од времето го минуваат во училиште, каде што од една страна се едуцираат во различни области, од друга страна го развиваат социјалното и емоционалното однесување, па затоа основните и средните училишта немаат само образовен, туку и воспитен карактер; со оглед на тоа, станува збор за воспитно-образовни институции. Основните и средните училишта мораат да обезбедат безбедна средина за учениците со цел да се реализира и воспитниот карактер. Кога станува збор за безбедна средина, тука ја вклучуваме локалната безбедност на училишниот објект, надзор од страна на стручниот кадар на училиштето (педагог, психолог, дефектолог и сл.), комуникација со наставниот кадар, надзор и контрола од страна на сменоводители, како и училишното обезбедување со цел да се создадат услови за нормален развој без агресивно и нарушувачко, како и девијантно поведение кај децата. Но секогаш постојат исклучоци кои отстапуваат од

правилата, па поради тоа Универзалната програма за превенција и интервенција на агресивно и несоодветно однесување на училиште е наменета токму за сите деца без исклучок, поточно програмата не се применува селективно спрема одредена група проблематични деца или деца кои се наоѓаат под ризик, туку таа се применува за сите ученици во училиштето.

Претходно кажавме дека сите програми се предвидени за различна возраст, различна проблематика, како и местото на применување – некои се применуваат во посебни институции, домашни услови и училишта, иако сите се насочени кон една иста цел: превенција на малолетничката деликвенција. Конкретно оваа програма се применува во училиште, учениците изучуваат различни вештини и механизми за справување со кои се намалува насилното, агресивното или нарушувачко однесување. Освен тоа, во рамките на програмата се опфатени и: обуки за социјални вештини, стратегии за однесување и советување (групни, индивидуални и семејни советувања), управување со агресија и решавање проблеми од социјален карактер.

Компонентите за интервенција против малолетничката деликвенција, во согласност со програмата, ги вклучуваат и следните составни делови:

– Разрешување конфликти,

– Обука за зајакнување и градење одредени вештини,

– Обука и поддршка на родители,

– Градење карактер,

– Модификации на училишната средина,

– Обука за емпатија,

– Контрола на импулсивноста.

Иако програмата претежно е насочена кон децата, секако се користат мултипристапни методи во кои родителите, врсниците или членовите на заедницата се вклучени во интервенцијата со цел да се придонесе за зајакнување на програмата која резултира со

успешна интервенција против деликвенцијата и нејзина превенција. Што се однесува до резултатите од програмата, училиштата кои ја применувале констатираат дека има сериозно намалување на стапката на насилство и насилно однесување на децата и младите.

Постучилишните програми (After-School Programs), како што може да се забележи од називот, тесно се поврзани со ефективното и ефикасното користење на слободното време кое преостанува по училиште и училишната едукација.

Слободното време, иако во рамките на превенцијата го анализираме од превентивен аспект, претходно во рамките на етиологијата на малолетничката деликвенција го среќаваме како сериозен криминоген фактор. Непродуктивното користење на слободното време од страна на децата резултира со насилство меѓу деца и млади лица што се карактеризира со: вербално навредување, малтретирање, удирање, тепање и сите останати негативни дејствија кои го отсликуваат насилството. Насилството, исто така, вклучува и сериозни деликвентни дејствија како што се: напаѓање деца, грабежи и кражби, силувања и убиства. Со цел да се елиминираат ризик-факторите, значајно е да се обезбедат продуктивни, образовни и практични активности наменети за децата, кои ќе се применуваат во нивното слободно време со цел да не дојдат во допир со криминогените фактори.

Програмата е креирана за да се избегне неефективното користење на времето во небезбедните населби од страна на децата, придонесува за подобрување на личниот и социјалниот развој на младите и нивните училишни перформанси, помага за намалување на насилството меѓу децата и нуди алтернативни активности за ефикасно користење на слободното време. Активностите на програмата се насочени кон продуктивно користење на времето, со соодветен надзор врз детето со цел да се ограничат можностите за вклучување во деликвенцијата. Постучилишната програма има широк спектар од структурирани активности, вклучително и помош во домашни задачи, академско менторство, обука за вештини за работа, развој на социјални и когнитивни вештини и активности засновани на рекреација. Со оглед на тоа што програмата е креирана со цел продуктивно да се искористи остатокот на времето после училиште, тука, освен децата, можат да бидат вклучени членовите на заедницата, семејствата и училиштата, кои можат да работат заедно за да им обезбедат на младите социјални активности и поддршка.

5. ЕМПИРИСКО ИСТРАЖУВАЊЕ

Табела 1. Споредба на индикатори за малолетничка деликвенција и ресоцијализација (2019 – 2024)

Индикатор	Македонија	Норвешка
Минимална возраст за кривична одговорност	14 години (под оваа возраст – само мерки на заштита)	15 години (под оваа возраст – детска заштита, не казнена постапка)
Пријавени малолетни сторители (2023/2024)	433 (2023), 486 (2024)	< 1 % од вкупните сторители (0,4 % од затворската популација 2025)
Осудени малолетници	307 (2023), 300 (2024)	Младинска казна/следење, многу мал број затворени (< 10 годишно)
Главни видови дела	Имотни деликти, насилничко однесување, јавен ред	Вандализам, ситен имотен криминал, дигитални прекршоци
Модели на ресоцијализација	Воспитно-поправни домови, центри за социјална работа, образовна реинтеграција	Ресторативна правда, индивидуален план, посредување жртва – сторител, отворени центри
Рецидивизам	Висок (недостасуваат системски податоци, се проценува >50 %)	24–32 % во првата година по младинска санкција, опаѓа по 2-3 години

Индикатор	Македонија	Норвешка
Институционална соработка	Формална, често без интеграција (социјална работа – судство – образование)	Интегриран SLT/ SaLTo модел: полиција, школа, здравство, локална заедница
Финансирање и ресурси	Ограничени, често зависат од меѓународни проекти	Високо ниво на државни инвестиции во превенција и поддршка

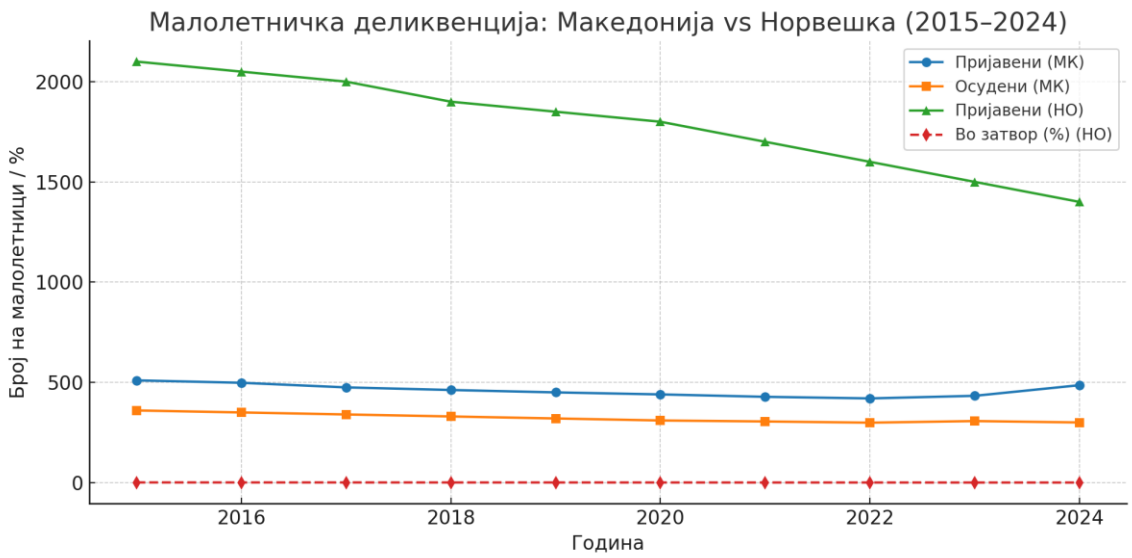
Податоците се презентирани преку табели и графички прикази, со цел да се согледаат трендовите и разликите помеѓу двата системи.

Табела 2. Споредба на статистички податоци (2015 – 2024)

Година	Пријавени малолетници (Македонија)	Осудени малолетници (Македонија)	Пријавени малолетници (Норвешка)	Малолетници во затвор (%) (Норвешка)
2015	510	360	2100	0,9
2016	498	350	2050	0,8
2017	475	340	2000	0,8
2018	462	330	1900	0,7
2019	450	320	1850	0,7
2020	440	310	1800	0,6
2021	428	305	1700	0,5
2022	420	299	1600	0,5

2023	433	307	1500	0,4
2024	486	300	1400	0,4

Графикон 1. Трендови на малолетничка деликвенција (2015 – 2024)

Анализа и дискусија

Ниво на деликвенција

Во Македонија бројот на пријавени малолетни сторители е релативно стабилен (400–500 годишно). Во Норвешка, бројот е далеку понизок, а уделот во затворската популација е минимален (<1 %).

Пристап кон ресоцијализација

Македонија користи мешавина од воспитни мерки и казнени санкции, при што институциите имаат ограничени ресурси. Норвешка применува ресторативен пристап – младите активно учествуваат во процесот, жртвата е вклучена, а фокусот е на поправка на штетата и личен развој.

Рецидивизам

Во Македонија недостасуваат официјални статистики за рецидивизам, но експертите укажуваат на висок степен на повторување. Во Норвешка постојат јасни показатели –

краткорочниот рецидивизам е околу 24–32 %, што е значително понизок од процентот во Македонија.

Институционална координација

Норвешка има развиени мултисекторски тимови (полиција, школа, социјална служба, локална власт), додека во Македонија координацијата е повеќе формална отколку функционална.

Од табелата и графиконот може да се забележи дека Македонија има релативно стабилен број на пријавени малолетници во последната деценија, со околу 400–500 случаи годишно и приближно 300 осудени малолетници. Норвешка, пак, има значително понизок број на малолетници кои влегуваат во кривичниот систем, а уделот на малолетници во затворската популација е помал од 1 % (0,4 % во 2025 година). Ова укажува на разликата во пристапите: Македонија се потпира на казнено-корективни мерки, додека Норвешка ја нагласува ресторативната правда, индивидуализираната поддршка и интеграцијата во заедницата.

Заклучоци

Македонија мора да премине од доминација на казнени мерки кон ресторативни практики (медијација, семејна терапија, програми во заедницата).

Норвешкиот модел покажува дека рано инвестирање во превенција и вклучување на семејството и заедницата носи резултати.

Компаративната анализа покажува дека Македонија има потреба од јакнење на ресторативните практики, воведување систем за следење на рецидивизам и подобрување на институционалната координација. Норвешка претставува успешен пример каде што социјалната држава, семејството и заедницата активно учествуваат во ресоцијализацијата на младите.

За Македонија е потребно системско мерење на рецидивизам и подобро финансирање на воспитно-поправните установи.

Заклучок

Малолетничката деликвенција претставува едно од најсложените општествени прашања, кое бара мултидисциплинарен пристап и континуирана институционална посветеност. Истражувањето во рамките на овој труд покажа дека појавата на малолетничкото криминално однесување е резултат на комплексна интеракција на индивидуални, семејни, образовни, социјални и економски фактори. Токму поради оваа сложеност, ресоцијализацијата не може да се сфати како еднократен процес ограничен во времето на издржување на воспитна мерка или институционална санкција, туку како долгорочна и динамична стратегија која мора да го вклучи целото општество. Малолетничката деликвенција претставува сериозен општествен предизвик што бара интердисциплинарен и холистички пристап во неговото разбирање и справување. Истражувањето покажа дека ресоцијализацијата на малолетните сторители не смее да се сведува само на казнени мерки, туку мора да вклучува психолошка поддршка, образовни програми, социјална интеграција и активна улога на заедницата.

Споредбената анализа меѓу Македонија и Норвешка открива значајни разлики во пристапот, институционалната поставеност и културниот контекст. Норвешкиот модел се одликува со висок степен на индивидуализација, мултисекторска соработка и фокус на ресторативна правда и човечки пристап, додека македонскиот систем, иако нормативно поставен, сè уште се соочува со предизвици во имплементацијата, стручната подготвеност и ресурсната поддршка. Клучна слабост во македонскиот контекст е недоволната координација меѓу институциите, недостигот на стручни кадри (особено педагози и психолози во воспитно-поправните установи) и отсуството на долгорочни стратегии за ресоцијализација. Од друга страна, искуствата од Норвешка нудат вредни насоки за тоа како да се изгради систем што ја става рехабилитацијата пред казната, со цел да се намали рецидивизмот и да се зголеми шансата младите да се вратат во општеството како одговорни граѓани.

Компаративната анализа меѓу Македонија и Норвешка укажа на суштински разлики во пристапот кон младите сторители. Во Македонија системот и понатаму е во голема мера ориентиран кон казнено-корективни мерки. Недостатокот на ресурси, недоволната координација меѓу институциите и ограничената поддршка за семејствата и заедницата ја

намалуваат ефикасноста на ресоцијализацијата. Стапките на рецидивизам остануваат високи, што дополнително ја потврдува потребата од суштинска реформа.

Од друга страна, Норвешка претставува пример за современ и интегриран систем на малолетничка правда. Таму младите деликвенти се третираат пред сè како лица во развој кои имаат потенцијал да се вратат на позитивен пат доколку добијат соодветна поддршка. Норвешката практика на индивидуализирани планови, активното вклучување на семејството, мултидисциплинарните тимови и примената на ресторативната правда резултираат со значително пониска стапка на повторно сторување на кривични дела.

Истражувањето потврди дека основната разлика лежи во филозофијата на пристапот: додека македонскиот систем сè уште ја гледа казната како примарен инструмент на превенција, норвешкиот модел ја става ресоцијализацијата и хуманизацијата во преден план. Овој контраст покажува дека долгорочно успешен систем не може да се гради врз репресија, туку врз образование, психо-социјална поддршка и интеграција во заедницата.

Преку деталната анализа беа идентификувани повеќе области во кои Македонија треба да вложи напори:

– Законодавни измени кои ќе гарантираат поголема примена на алтернативни мерки, медијација и ресторативна правда;

– Развој на специјализирани институции со мултидисциплинарен пристап и услови кои ќе ја стимулираат ресоцијализацијата, а не изолацијата;

– Јакнење на образовниот систем преку вклучување на психолози, педагози и програми за медиумска и дигитална писменост;

– Задолжителна семејна терапија и континуирана работа со родителите како клучен елемент за одржлива ресоцијализација;

– Подобра институционална координација меѓу полицијата, судовите, центрите за социјална работа, училиштата и невладиниот сектор;

– Превентивни програми насочени кон ризичните групи кои ќе го спречат влегувањето на младите во криминални кругови.

Општествената и научната вредност на ова истражување е во тоа што преку систематска споредба со една развиена европска држава се добиваат јасни насоки за идните реформи во Македонија. Воведувањето на норвешки практики во македонскиот контекст не е едноставен процес, бидејќи постојат културни и економски разлики, но адаптацијата на нивните основни принципи може да биде реална и ефективна стратегија.

Конечниот заклучок е дека Македонија мора постепено да премине од казнено-доминантен кон ресоцијализациски ориентиран модел. Тоа ќе овозможи не само намалување на малолетничката деликвенција, туку и градење на одржливо и инклузивно општество во кое младите ќе имаат можност да ја коригираат својата животна патека и да станат активни и одговорни граѓани.

Користена литература:

Домашна литература

1. Алексоски, Стеван (2010). „Криминологија“, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

2. Арнаудовски, Љупчо (2007). „Криминологија“, Скопје: 2-ри Август Ц – Штип

3. Арнаудовски, Љупчо (1987). „Примарен криминалитет“, Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања

4. Арнаудовски, Љупчо, Груевска, Дракулевски, Александра (2013). „Пенологија – Прв дел“, Скопје: 2-ри Август Ц – Штип

5. Арнаудовски, Љупчо, Груевска, Дракулевски, Александра (2011). „Закон за извршување на санкциите, интегрален текст со предговор, кратки објаснувања и регистар на поимите – со прилози“, Скопје: Студиорум центар за регионални истражувања и соработка

6. Арнаудовски, Љупчо, Велкова, Татјана (2017). „Социјална патологија“, Скопје: 2-ри Август Ц – Штип

7. Арнаудовски, Љупчо (2007). „Откривање на криминалитетот“, Зборник на Правниот факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“

8. Арнаудовски, Љупчо (2000). „Општ пристап кон концептот за превенција на малолетничката деликвенција“, „Малолетничка деликвенција – превентивен акционен план за Македонија, Кавадарци: Совет за превенција против малолетничка деликвенција

9. Борба против трговија со луѓе (2008). Скопје: Здружение за помош и поддршка на жени, деца и семејства под ризик, За среќно детство, Хелсиншки комитет за човекови права на Македонија

10. Бужаровска, Лажетиќ, Гордана; Нанев, Лазар; Кошевалиска, Олга (2015). „Кривично постапување спрема децата во ризик и во судир со законот“, Скопје: Правен факултет „Јустинијан Први“

11. Бужаровска, Лажетиќ, Гордана; Димитријоска, Сунчица (2015). „Ризик-факторите за повторништво кај децата заради подобра превенција на детското престапништво, Скопје: Државен совет за превенција од детско престапништво

Интеретнички дијалог и соработка помеѓу младите во Македонија, Скопје: Институт за истражување на политики и добро владеење

12. Јовевски, Лазар, Трајанов, Стојан (2014). „Прирачник за заштита на малолетници на работно место“, Кочани: Стоби Трејд Кочани

13. Јаќимоски, Јорде; Трајанов, Стојан; Новковска, Благица; Марковиќ, Маријана; Серафимовска, Елеонора; Абдулаи, Јонуз; Мемети, Мемет (2013). „Невработеност, ризици и предизвици“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

14. Камбовски, Владо (2011). „Казнено право – Општ дел“, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

15. Камбовски, Владо (2006). „Казнено право – Општ дел“, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

16. Камбовски, Владо, Велкова, Татјана (2008). „Малолетничка правда“, Скопје: 2-ри Август Ц – Штип

17. Камбовски, Владо (2015). „Коментар на кривичниот законик на Македонија, Скопје: Матица, 2015

18. Киткањ, Зоран (2013). „Престапничко однесување кај малолетните лица“, Скопје: Филозофски факултет

19. Кикањ, Зоран (2009). „Криминалитет кај малолетните лица со интелектуален дефицит, „Journal of special education and rehabilitation“, Скопје: Филозофски факултет, УКИМ

20. Митев, Гаровска, Маја (2009). „Благосостојбата на децата и младите во време на економска криза, Скопје: УНИЦЕФ

21. Мицковски, Т. (2018). Психологија на девијантно однесување кај млади

22. Меѓународни и домашни извештаи од UNICEF, Council of Europe и други релевантни институции

Странска литература

1. Авакумовић, Јован (1981). „Теорија казненог права“, III део, св. VIII, Београд

2. Akıncı, Sokullu, Füsun (2012). „Kriminoloji“, İstanbul: Beta

3. Agnew, Robert (2005). „Why Do Criminals Offend? A General Theory of Crime“, Los Angeles: Roxbury Publishing

4. Akbulut, Berrin (2013). “Child in Criminal Legislation and Children’s Apprehension, Detention”, Istanbul: Marmara University Law Faculty

5. Aydın, Mehmet, Akif (2009). „Türk Hukuk Tarihi“, İstanbul: Beta, 2009

6. Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology, 30*(1), 47–87.

7. Andersen, L. (2018). Restorative justice in Norway: A model for Europe? *Nordic Journal of Criminology, 19*(3), 210–229.

8. Assembly of the Republic of North Macedonia (2020). *Law on Justice for Children* (Official Gazette No. 148/2020). Skopje.

9. Al-Karbi, Ali, Mufaraj; Mai, Yousef, Mohammed (2018). „ The Impact of Media on Juvenile Delinquency in the Care of Abu Dhabi and Fujairah - United Arab Emirates“, European Journal of Education, Volume 1, Issue 3

10. Aristoteles, Politika, (2016). İstanbul: Seçkin Publishing

11. Aksay, Bekir, (1900). „Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü“, Kazancı Yayınlar, İstanbul

12. Akyuz, Emine, (2016). “Çocuk Hukuku“ Ankara: Pegem Akademi

13. Baccaria, Cesare (1024). „Suçlar ve Cezalar Hakkında“ (Dei delitti e delle pene), Ankara: İmge kitabevi

14. Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

15. Balo, Solmaz, Yusuf (2015). „Çocuk Ceza Hukuku“, Ankara: Seçkin

16. Bayrakci, Mustafa (2007). “Social Learning Theory and its Educational Applications”, Sakarya University Faculty of Education, Sakarya

17. Başkurt, Irfan (2003). Youth Drug Addiction and Protection Ways (A Psicological and Social Approach), İstanbul: İstanbul Eğitiminde Yenilikçilik Dergisi

18. Cullen, F. T., & Jonson, C. L. (2017). *Correctional theory: Context and consequences* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage. Gupta, Rina, Derevensky, L.Jeffrey, (2000) „Adolescents with Gambling Problems: From Research to Treatment“, Journal of Gambling Studies

19. Danilović, Momćilo (1986). „Porodica i maloljetička delinkvencija“, Rijeka: Izdavački centar Rijeka

20. Demirbaş, Timur (2001). “Kriminoloji“, Seçkin Yayıncılık, Ankara

21. Donald R. Taft (1950). „Criminology, A Cultural Interpretation“, New York: The Macmillan Company

22. Dolu, Osman (2015). „Suç Torileri, Teori, Araştırma ve Uygulamada Kriminoloji“, Ankara: Global Politika ve Strateji Eyesenck, H.J, Eyesenck, M.W, (1958) “Personality and Individual Differences” Plenum Publishing

23. Eşitli, Aygün, Ezgi (2016). „Yoksulluğun Çocuk Suçluluğuna Etkisi“, Uluslararası Suç ve Ceza Film Festivali, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

24. Žvačko, Pehar, Lidija (2003). „Slobodno vrijeme mladih ili...“, Sarajevo: Filozofski

fakultet, Sarajevo

25. İçli, Günşen, Tülin, (2001) „Kriminoloji“, Ankara: Bizim Büro Basımevi

26. İnal, Kemal (2019). „Çocuk Hakları ve Siyaset“, İstanbul: Propaganda yayınları

27. Jarvik, Klodin, Matsuyama (1973). “Human Agression acd The Extra Y Chromosone“, American Psychologist

28. Jašović, Žarko (1965). „Pojam, obim I dinamika prestupništva omladine, Pravni život

29. Jašovič, Žarko (1977). „Kompleksan i dinamički marksistički pristup etiologiiprestupnićkog ponašanja mladih, Beograd: JRKKP

30. Јовашевић, Драган (2006). „Лексикон кривичног права“, Београд: Службени гласник

31. Jovašević, Dragan, Kostić Miomira (2012). „Politika suzbijanja kriminaliteta“, Niš: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Nišu

32. Jovašević, Dragan, Ikanović, Veljko (2012). „Krivično pravo Republike Srpske - opšti deo“, Banja Luka: Panevropski univerzitet Apeiron

33. Jovašević, Dragan (2006). „Krivično pravo - opšti deo“, Beograd: Nomos, 2006

34. Јовиќ, Д. (1951). “Судска психијатрија“, Белград

35. Jones, Shayne, Lynam, Donald, R., „In The Eye of The Impulsive Beholder: The Interaction Between Impilsivity and Perceived Informal Social Control Of Offending“, Criminal Justice and Behavior, Vol. 36 No.3

36. Ministry of Justice and Public Security, Norway. Juvenile Justice Strategy

37. Yörükoğlu, Atalay (1996). „Çocuk Ruh Sağlığı“, Ankara: Özgür yayınlar

38. Yücel, Tören, Mustafa (2004). “Kriminoloji”, Umut Vakfı, İstanbul Quinn, R. Gene (2013). „Deja Review Behavioral Science“, Istanbul: Istanbul Medikal Sağlık ve Yayıncılık Hiz. Tic. Ltd. Şti.

39. Walrath C, Ybarra M, Holden E.W. (2003). “Children with reported histories of sexual abuse: multiple perspectives to understand clinical and psychosocial profiles“

40. W.G. Daniel (1961). “Juvenile delinquency“ – Sociology of Crime, New York

41. Wortley, Scot (2009). „Introduction. The Immigration-Crime Connection: Competing Theoretical Perspectives“, Journal of International Migration and Integration

42. Шкулић, Милан (2011). „Малолетничко кривично право“, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, јавно предузеће Службени гласник

43. Škulić, Milan (2010). “Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnopravnom smislu ”, Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd

Меѓународни документи

1. Декларација на правата на детето (Женевска декларација од 1924), Geneva Declaration of the Rights of the Child, Adopted 26 September, 1924, League of Nations

2. Декларацијата за основните принципи за употреба на програмите за ресторативна правда во кривичната материја, (Declaration of Basic principles on the Use of Restorative Justice Programs in Criminal Matters), 2002

3. Европска конвенција на Советот на Европа за остварување на детските права, (European Convention on the Exercise of Children's Rights), European Treaty Series - No. 160, 1996

4. Конвенција за правата на детето (Convention on the Rights of the Child), Службен лист на СФРЈ бр. 15/90 - Службен весник на РМ, 1993

5. Конвенција на СЕ за заштита на деца од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse), 2007

UNDP. (2021). Youth, justice and social inclusion. Geneva: UNDP.

Прилози

Прилог 1. Табела за пријавени и осудени малолетници во Македонија (2015–2024)

Година	Пријавени малолетници	Осудени малолетници
2015	510	360
2016	498	350
2017	475	340
2018	462	330
2019	450	320
2020	440	310
2021	428	305
2022	420	299
2023	433	307
2024	486	300

Извор: Државен завод за статистика на Република Северна Македонија (SSO, 2024).

Прилог 2. Табела за малолетничка деликвенција во Норвешка (2015–2024)

Година	Пријавени малолетници	Малолетници во затвор (%)
2015	2100	0,9
2016	2050	0,8

Година	Пријавени малолетници	Малолетници во затвор (%)
2017	2000	0,8
2018	1900	0,7
2019	1850	0,7
2020	1800	0,6
2021	1700	0,5
2022	1600	0,5
2023	1500	0,4
2024	1400	0,4

Извор: Statistics Norway (SSB, 2024).